https://liar.ui.ac.ir/?lang=en
Literary Arts
E-ISSN: 2322-3448
Document Type: Research Paper
Vol. 14, Issue 4, No.41, Winter 2023, pp.59-90
Received: 28/10/2022 Accepted: 14/02/2023

A Critical Analysis of Persian Manuals of Writing and Editing (Case Study: Punctuation Marks)

Aliakbar Ahmadi Darani*
Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
aa.ahmadi@ltr.ui.ac.ir

Tannaz Karamatian Fard
MA Graduate of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Letters and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
tannaz.karamatian@gmail.com

Abstract

As the Iranian printing industry entered its modern era in the 1950s, manuals of style began to flourish with sets of writing and editing guidelines for correct punctuation and text formatting. Over time, the writing symbols have increased in number, and manual organizers have tried to make their guidelines inclusive by proposing new rules and usages for the symbols. Nowadays, a great number of such manuals are publicly accessible, but there is hardly any novelty or difference from the past in them. Besides, no attempts have been made to accurately evaluate or criticize the proposed orthographic signs and symbols and the tips on how to use them. To fill the gap, the present study examines eighteen commonly used writing style manuals through a descriptive-analytical method. The aim is to shed light on the contradictions within the individual manuals and among them, the differences in the authors' views, and the excess and defect in their approaches. This is a just and fair task of evaluation done with a bulk of examples as proofs and evidence. Each section of the research ends up with some suggestions about how to revise the set-up of guides and manuals on writing so as to reduce the inconsistencies and eliminate the textual inexpressiveness that stems from the wrong use of punctuation marks. The number of such marks presented in this study is kept as low as possible because too many suggestions would make it hard for editors and users to discreetly select and apply the intended marks.

Introduction

*Corresponding author
Ahmadi Darani, A., & Karamatian Fard, T. (2023). Critical analysis of manuals of style for writing and editing Persian texts: A case study of punctuation marks. *Literary Arts*, 14(4), 59-90.

2322-3448 / © 2023
This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/liar.2023.135551.2198 https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.4.2.4

Coinciding with the birth of the publication industry, more precisely in the wake of 1330 AH, manuscript editions using mechanics of writing, more particularly punctuation marks, increased significantly prior to publication at academic centers and publishing industries. The importance of this issue inspired many editors and authors to compile manuals and dedicate a section in books with the general title of *mechanics of writing* to explicate the use of punctuation marks. Considering existing multifarious and diverse manuals, and the paucity of studies on such writings (more significantly, the punctuation marks), the present study aims to analyze the aforementioned texts and uses of punctuation marks to highlight obscurities and provide a review and critical study of opposing views, in the hope of improving text consistency.

Materials and Methods

Taking an analytical and critical method, the present study reviews 18 conventional manuals which have examined punctuation marks. It also evaluates the internal contradictions, and variety of views, and then moderately touches on excessive adherence to rules, with all examples and evidence in their texts. The concluding section provides suggestions on differences that would likely foreground revision of given manuals and eliminate dispersed editing methods and the conceptual incompetency caused by inappropriate uses of punctuation marks.

Research Findings

There were varied opinions on using the question mark in several specific cases, and several punctuation marks for a particular purpose, such as 1) Interrogative sentences inferring a rhetorical question, 2) Interrogative sentences used for inquiries or polite requests, 3) Recurring use of question marks, and 4) Question marks inserted in brackets. The following presents the frequent uses of question marks: 1) closing direct question sentences, and 2) adding in parentheses to shed doubt on the author's intention or ambiguity of the text and in hooks to highlight the author's sense of doubt or cited texts.

Exclamations were also treated differently; either following 1) an exclamatory sentence, 2) sounds, 3) within the parentheses, and 4) coupled with a question mark. There are different views, which are subject to criticism, on using periods that may appear either in imperative sentences or conventional abbreviations. In this sense, there are several possible uses to consider a period: 1) at the end of declarative and imperative sentences, 2) short answers, 3) abbreviations, 4) indirect questions, 5) at the end of citations within the text or at the end of the text, 6) separating parts of web addresses, 7) at the end of a direct quotation, and 8) following quotation marks.

There are diverse views and ambiguities concerning the use of semicolons such as 1) followed by parallel pairs separated by 'and' *(wa)*, 2) conjunctions such as because *(zirā)*, or however *(ammā)*, 3) separating options (when each of the options are separated by a semicolon and the final point takes a period). It can be thus regarded that semicolons are followed by linking words such as because *(zirā)*, however *(ammā)*, but *(walī)*, therefore *(banābarīn)*, while *(dar ḥālī kih)*, hence *(dar natījah)*, for instance *(barāy-i mithāl)*, meaning *(ya'nī)*, in this sense *(az īn rūy)*, in a way that *(bi ṭūrī kih)*, within the separate components of a general category (while each segment is separated by a semicolon and the final point ends with a period), in-text citations to two or more sources, within conditional sentences or sentences consisting multiple commas, within seemingly independent sentences that are semantically interrelated.

Exploring how manuals refer to the uses of commons, the researchers noticed the specific differences 1) among parallel words, 2) following and followed by the post-positioned particle in Persian rā, 3) following the subject, 4) following short answers, and 5) following that *(kih)*. The study shows that commas are prevalently used 1) following an exclamatory sentence, 2) between the dependent and independent sentences (when the

dependent clause precedes the main clause, a comma is used and when the independent clause precedes the dependent clause, a semicolon is applied), 3) among parallels, 4) between the phrase and similar sentences, 5) in either part of an exclamatory sentence, non-restrictive clause, or appositions, 6) between two repeated words, 7) following adverbial clauses at the beginning of the sentence, 8) replaced for nouns and verbs, 9) for clarification, and 10) to separate addresses, sources, numbers, surnames and names, book titles, and author's names.

Discussion of Results and Conclusion

The substantial issues observed in consulted manuals include the use of examples rather than evidence, the incongruity between uses and examples to support suggested punctuation marks and their uses, ambiguities or content incompetency in using mechanics and providing an amalgam of rhetorical and grammatical points. Writing mechanics eliminate mistakes ambiguities and improve proper understanding of the text; however, excessive use of punctuation marks which also consists of diverse instances or suggestions, and discourages users to adhere to conventions. It is noteworthy that punctuation marks ought to be applied on the account of textual and contextual perquisites, though there might be exceptions given the rules and conventions of every punctuation mark. To eliminate obfuscations, it is suggested to include an introductory section in glossaries and encyclopedias, indicating compilers' preferences for applied punctuation marks. It is also recommended to consider the denotative aspect of punctuation marks in particular sciences, as some marks convey a significant meaning in specific areas of knowledge.

Keywords: Editing, Writing Style Manuals, Punctuation Marks, Editor.

References

- Adib Soltani, M. Sh. (1995). *Guide for preparing the book*. Tehran: Elmi va Farhangi Publication.
- Afshar, I. (2001). Three points. *Baharestan Letter Journal*, *2*(2), 35-40.
- Amini, S. K. (2018). *Rules for writing administrative correspondence*. Tehran: Public Administration Education Center.
- Anvari, H., & Aali Abbasabad, Y. (2006). *Sokhon spelling culture*. Tehran: Sokhan Publication.
- Arianpour, A. H. (1999). *Research method.* Tehran: Gostareh Publication.
- Farshidvard, Kh. (1962). The sign of wonder or the sign of emotions. *Book Guide Journal*, *6*(5), 529.
- Fotouhi, M. (2014). *Code of writing*. Eleventh Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Gholamhosseinzadeh, Gh. (2018). *Editing guide*. Thirteenth Edition. Tehran: Samt Publication.
- Harri, A. (2015). *Code of scientific writing*. Seventh Edition. Tehran: Chapar Publication.
- Hashemi, M. M., & Khandaghabadi, H. (2019). *Encyclopedia and encyclopedia writing of history methods and examples*. Tehran: Ketab Marja Publication.
- Hosseini, Sh., Nazari, A., & Mirzaei Al-Hosseini, M. (2016). The role of contemporary punctuation in understanding the verses of the holy Qur'an (Case study discussion: Two hyphens - - and the objectionable sentence). *Journal of Literary-Quranic Researches, 2*(5), 1-19.
- Jahanbakhsh, J. (2011). *Text correction guide*. Tehran: Miras-e Maktoub Publication.
- Kakhi, M. (2002). *Writing method*. Fourth Edition. Tehran: Amirkabir Publication.
- Khaki, M (2021). *Guidebook of great Islamic encyclopedia*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Mayel Heravi, N. (2000). *History of copying and critical correction of manuscripts*. Tehran: Museum Library

and Islamic Parliament Document Center.
- Mirhashemi, T. (2016). Investigating the role of punctuation marks in Nimaei poems of Mehdi Akhavan-Sales. *Journal of Poetry Research*, *3*(9), 1-24.
- Nasrollahi, Y (2019). Criticism of writing and editing books. *Critical Research Journal of Humanities Texts and Programs*, *4*(20), 399-412.
- Nikobakht, N., & Ghasemzadeh, S. A. (2011). *Knowledge of punctuation in Persian script*. First Edition. Tehran: Cheshmeh Publication.
- Safi, Q. (2011). *Rules of writing and editing*. Sixth Edition. Tehran: Arasbaran Publication.
- Samiei Gilani, A. (2019). *Written and edited*. Nineteen Edition. Tehran: Samt Publication.
- Solhjou, A. (2019). *Editing notes*. Seventh Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Yahaghi, M. J., & Naseh, M. M. (2017). *Guide to writing and editing*. Thirty-Second Edition. Mashhad: Behnashr Publication.
- Zulfaqari, H. (2019). *Editing and proofreading training*. Fifth Edition. Tehran: Alam Publication.

فنون ادبی
سال چهاردهم، شماره ۴ (پیاپی ۴۱) زمستان ۱۴۰۱، ص ۵۹-۹۰
تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۸/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵

مقاله پژوهشی

نقد و تحلیل شیوه‌نامه‌های نگارش و ویرایش فارسی
(مطالعهٔ موردی: نشانه‌گذاری)

علی‌اکبر احمدی دارانی،* دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
aa.ahmadi@ltr.ui.ac.ir
طنّاز کرامتیان‌فرد، دانش‌آموختهٔ کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
tannaz.karamatian@gmail.com

چکیده

پس از رواج صنعت چاپ به‌صورت مدرن از دههٔ سی شمسی به این سو، شیوه‌نامه‌های فراوان و گوناگونی برای نشان‌دادن کاربرد درست علائم نگارشی (نشانه‌گذاری) تدوین شده است؛ با گذشت زمان، هم تعداد علائم نگارشی فزونی یافته است و هم نویسندگان شیوه‌نامه‌ها کوشیده‌اند، مسائل گوناگونی برای کاربرد هریک از علائم نگارشی به مخاطبان پیشنهاد دهند تا چیزی از دایرهٔ شمول قواعد آنها بیرون نماند. اکنون انبوهی از شیوه‌نامه‌ها در دسترس همگان است، بی‌آنکه در بسیاری از آنها بتوان قاعده‌ای نو یا متفاوت با قواعد موجود قبلی یافت. این درحالی است که نقد و ارزیابی دقیقی دربارهٔ پیشنهادهای نویسندگان این شیوه‌نامه‌ها برای کاربرد علائم نگارشی منتشر نشده است. در پژوهش حاضر هجده شیوه‌نامهٔ رایج که در آن به کاربرد علائم نگارشی پرداخته‌اند، به‌روش تحلیلی و انتقادی بررسی شده است؛ در ضمن آن، تناقض‌های درونی، اختلاف دیدگاه‌های نویسندگان و افراط و تفریط‌های آنان با رعایت اصل اعتدال، در قالب شاهدها و مثال‌های آنان نقد و ارزیابی می‌شود؛ در پایان هر بخش، دربارهٔ اختلاف‌ها، پیشنهادهایی ارائه شد تا زمینه‌ای برای بازنگری در تدوین شیوه‌نامه‌ها فراهم آید و با کاسته‌شدن تشتّت شیوه‌های ویرایش، نارسایی‌های مفهومی ناشی از کاربرد نابجای علائم نگارشی نیز زدوده شود. گفتنی است در پژوهش حاضر سعی بر این است تا حدّ امکان از تعداد کاربردهای علائم نگارشی کاسته شود؛ زیرا افزایش پیشنهادهای نویسندگانِ شیوه‌نامه‌ها تشخیص کاربردها را برای ویراستاران و دیگر کاربران دشوار می‌کند.

کلید واژه‌ها: ویرایش؛ شیوه‌نامه‌های نگارش؛ نشانه‌گذاری؛ ویراستار

---

* مسؤول مکاتبات

احمدی دارانی، علی‌اکبر، کرامتیان فرد، طناز. (۱۴۰۱). نقد و تحلیل شیوه‌نامه‌های نگارش و ویرایش فارسی(مطالعهٔ موردی: نشانه‌گذاری). *فنون ادبی*، ۱۴ (۴)، ۵۹-۹۰.

2322-3448 / © 2023
This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/liar.2023.135551.2198 https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.4.2.4

۱ـ مقدمه

هم‌زمان با شکل‌گیری صنعت چاپ به‌صورت مدرن از ابتدای دهۀ سی شمسی و ضرورت ویرایش متون پیش از چاپ، توجه به علائم نگارشی اهمیت ویژه‌ای یافت؛ درنتیجه به‌طور خاص به موضوع «نشانه‌گذاری» در حوزۀ ویرایش توجه شد و همچنان نشانه‌گذاری در کانون توجه مراکز دانشگاهی و صنعت چاپ و نشر است. اهمیت این موضوع، ویراستاران و نویسندگان بسیاری را برانگیخت تا شیوه‌نامه‌هایی تدوین کنند و بخشی را در ضمن این کتاب‌ها با عنوان «نشانه‌گذاری» به کاربرد علائم نگارشی اختصاص دهند. اکنون با توجه به تنوّع و تکثّر شیوه‌نامه‌ها و نبود هیچ نقد و ارزیابی بر آنها (به‌طور خاص علائم نگارشی) کوشش شده است تا نقد و تحلیلی بر این شیوه‌نامه‌ها و جاهای کاربرد علائم نگارشی صورت گیرد تا ضمن برجسته‌کردن ابهام‌های به‌وجودآمده، اختلاف دیدگاه‌های موجود نیز نقد و بررسی شود تا از میزان کاربردهای این علائم کاسته شود و بتوان به یکدستی در کاربرد علائم نگارشی نزدیک شد. گفتنی است، در بررسی کاربرد علائم نگارشی، تنها آن دسته از اختلاف دیدگاه‌هایی نقد و بررسی شده است که نویسندگان برای یک کاربرد مشخص (گاه بدون ذکر دلیل) چندین نشانه پیشنهاد داده یا گاهی نیز دیدگاه‌های متفاوتی برای کاربرد علائم نگارشی مطرح کرده‌اند؛ آن دسته از کاربردهایی که اختلاف دیدگاه‌های فراوان و چشمگیری بین نویسندگان مطرح نشده بود و یا آن اختلاف دیدگاه‌ها درخور ارزش‌گذاری نبود، از دایرۀ نقد و بررسی کنار گذاشته شد. در پژوهش حاضر ۴۶ شیوه‌نامۀ تدوین‌شده در حوزۀ آیین نگارش و ویرایش با درنظرگرفتن اولویت تاریخی آنها (از قدیم به جدید) [۱] بررسی شد و بنابه دلایلی تعدادی از منابع از دایرۀ تحقیق کنار گذاشته شد. [۲] سرانجام با در نظرگرفتن ملاک‌های زیر، ۱۸ شیوه‌نامه انتخاب شد: ۱) شیوه‌نامه‌هایی که نویسندگان سرشناس دارند و تجربه‌های فراوان در حوزۀ نگارش و ویرایش کسب کرده‌اند و نظرهای آنان مقبول جامعۀ دانشگاهی قرار گرفته و شیوه‌نامه‌هایشان در چاپ‌های متعدّدی منتشر شده است؛ مانند آریانپور، یاحقّی و ناصح، سمیعی‌گیلانی، فتوحی، ذوالفقاری؛ ۲) شیوه‌نامه‌هایی که در مؤسّسات معتبری مانند «سمت»، مرکز دایرۀالمعارف بزرگ اسلامی و سخن چاپ شده است؛ مانند خاکی، هاشمی؛ ۳) شیوه‌نامه‌هایی که در موضوعی خاص با دیگر شیوه‌نامه‌ها متفاوت هستند؛ مانند غلامحسین‌زاده، کاخی (شیوۀ نگارش)، مایل‌هروی؛ ۴) شیوه‌نامه‌ای که محل رجوع افراد مختلف است و گویا اوّلین باری است که این نشانه‌ها در فرهنگ لغت «مدخل» شده‌اند؛ مانند انوری؛ ۵) شیوه‌نامه‌هایی که به نکته‌ای خاص و نادر دربارۀ نشانه‌گذاری اشاره کرده‌اند؛ مانند امینی، کاخی (شیوۀ نگارش)، مایل هروی، فتوحی، نیکوبخت و قاسم‌زاده.

۱ـ۱ پیشینۀ پژوهش

تاکنون پژوهشی دربارۀ نقد و تحلیل همۀ کاربردهای علائم نگارشی منتشر نشده است. فقط خسرو فرشیدورد (۱۳۴۱) در مقاله‌ای با عنوان «نشان شگفت یا نشان عواطف»، درپی اثبات این مسئله است که تعبیر «علامت تعجب» یا «نشان شگفت» که برای این علامت «!» انتخاب شده است، مناسب به نظر نمی‌رسد و حق مطلب را ادا نمی‌کند.

۲ـ بحث اصلی

تعداد علائم نگارشی به‌کاررفته در شیوه‌نامه‌ها ۴۰ علامت است که در این پژوهش ۱۱ نشانۀ پرانتز، خط فاصله، دونقطه، سه‌نقطه، قلّاب، گیومه، نشان پرسش، نشانۀ عاطفی، نقطه، نقطه‌ویرگول، ویرگول به‌ترتیب الفبای فارسی نقد و بررسی شد؛ [۳] زیرا برای این علائم، کاربردهای گوناگونی پیشنهاد شده که نشان‌دهندۀ اختلاف دیدگاه نویسندگان شیوه‌نامه‌هاست و به تعداد ۲۹ علامت مانند دو کاما / دو ویرگول (، ،)، دو ویرگول بالا (‚ ،)، یک هلال/ تک‌کمان/ پرانتز فرد (( )، کمان شکسته (> <)، چند نقطه (.....)، ابرو (~)، آپستروف/ ویرگول بالا (’)، ایرانیک/ ایتالیک، ایضاً ("")، پیکان (→ ←)، تیک/ چک مارک (✓)، خط بلند (—)، خط مورّب (/)، دو خط مورّب کنار هم (//)، دو ممیّز (/.../)، خط مایل بلند به چپ (\)، خنجر یا

چلیپا († ‡)، دو خط موازی (‖)، دو خط فاصله (– –)، دو ستاره (* *)، سه ستاره (***)، ستاره (*)، رادیکال (√)، آکلاد ({})، نکتهٔ اصلی (□)، نشان پاراگراف (§)، گوشه/ پرانتز شکسته/ دو کمان شکسته (<...>) / مساوی (=) / خط ممتد (_____) به‌دلیل محدودبودن و نبود اختلاف در کاربردهای آنها از دایرهٔ تحقیق بیرون نهاده شد.

۲ـ۱ پرانتز ( )

این نشانه معادل‌هایی مانند دو هلال، دو ابرو، دو کمان، دو قوس، گریزنما یا کمان، کیهان، نشان حشو و معترضه دارد.

جدول شمارهٔ ۱: نام‌های دیگر پرانتز

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	گریزنما/ کمان			نشان حشو و معترضه/ دوقوس				کیهان		کمانک	کمانک		دو کمان دو هلال دو ابرو
صفحه	۷۴			۲۲۴				۱۰۹		۴۹	۴۱		۵۸

تعداد کاربردهای پیشنهادشده (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۱۵ کاربرد متغیّر است.

جدول شمارهٔ ۲: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب‌سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهانبخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۱۱	۱۱	۵۵	۷۷	۴۴	۲۲	–	۲۲	–	۶۶	۳۳	۶۶	۸۸	–	۷۷	۷۷	۱۱۵	۴۴

پرانتز جزو نشانه‌های جداساز است و برای توضیحات فراتر از متن به کار می‌رود. از آنجایی که عبارت داخل پرانتز جزو ساختار اصلی جمله نیست، حذف‌کردن آن به جمله آسیبی نمی‌رساند. در بررسی کاربردها، انتقادها و ابهام‌هایی در دیدگاه‌های نویسندگان به شرح زیر دیده شد:

– «درصورتی که در داخل جمله‌ای پرانتز موجود باشد، معمولاً باید بتوان پرانتز را برداشت و جملهٔ پرانتزی را در داخل دو ویرگول یا دو خط نهاد، بدون اینکه در جمله دستکاری دستوری دیگری لازم باشد یا از نظر فکری سکته‌ای ایجاد شود» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۹۶).

■ به نظر می‌رسد، چنین دیدگاهی در همهٔ مثال‌های نویسنده اجراکردنی نیست: برای نمونه:

– «قاسم، که تازه از هایدلبرگ برگشته بود (و از جریان‌های اخیر خبر نداشت)، با قیافهٔ بهت‌زده از حضار توضیح خواست» (همان: ۹۶).

■ در مثال فوق، به‌دلیل وجود حرف عطف «و» نمی‌توان با حذف پرانتز از جمله، قبل از «و» ویرگول گذاشت.

– «گازهای بی‌اثر، که «نجیب» نیز نامیده می‌شوند (یعنی هلیوم، آرگون، گزنون یا «کسه‌نون»، کریپتون، رادون)، گروه صفر جدول دوره‌ای عنصرها، یا جدول مندلیف، را تشکیل می‌دهند» (همان: ۹۶).

■ در این مثال به‌دلیل وجود کلمهٔ توضیحی «یعنی» نمی‌توان از نشانهٔ ویرگول یا خط تیره استفاده کرد؛ زیرا در چنین شرایطی به‌دلیل وجود نشانه‌های کلیدی (یعنی) از نقطه‌ویرگول استفاده می‌شود؛ بنابراین با توجه به مثال‌های فوق دیدگاه ادیب سلطانی را نمی‌توان پذیرفت؛ شاید مقصود او جمله‌های معترضه بوده است که در این صورت بهتر بود، دیدگاه خود را به جمله‌های معترضه محدود می‌کرد. گرچه در این حوزه هم (جملات معترضه) نویسندگان نشانه‌های متفاوتی پیشنهاد داده‌اند؛ مانند ویرگول، خط تیره و پرانتز؛ بنابراین می‌توان بدین صورت جمله را اصلاح کرد:

گازهای بی‌اثر (= هلیوم، آرگون، گزنون یا «کسه‌نون»، کریپتون، رادون) که نجیب نامیده می‌شوند، گروه صفر جدول دوره‌ای عنصرها یا جدول مندلیف، را تشکیل می‌دهند.

– «باید توجه داشت که آوردن مطالب داخل پرانتز زمانی شایسته است که ذکر آن ضروری باشد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۴۱).

■ با توجه به اینکه عبارت‌های پرانتزی را می‌توان از جمله حذف کرد، پس ضرورتی برای ذکر آن وجود ندارد.

اختلاف‌دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص بین نویسندگان دیده شد و گاهی چندین نشانه برای یک کاربرد پیشنهاد شده بود؛ ازجمله اختلاف‌دیدگاه‌ها عبارت است از:

۱) در معنی کلمه‌ها، به‌جای لفظ یعنی (دو نقطه، پرانتز به همراه نشانهٔ مساوی): اگر معنی کلمه در یک عبارت، جمله یا ترکیب به کار رفته باشد، می‌توان از نشانهٔ پرانتز استفاده کرد و اگر معنی آن کلمه به‌تنهایی و خارج از بافت جمله آمده باشد، بهتر است از نشانهٔ دونقطه استفاده کرد؛ مانند «روغن ورد: گل سرخ» (سمیعی گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۴). «وی در غرّه (اول) ماه شعبان به دنیا آمد» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۰). در همین باره جا دارد به نکته‌ای دیگر اشاره کرد؛ طبق مثالی که یاحقّی و ناصح در ذیل کاربردهای نقطه‌ویرگول ذکر کرده‌اند ـ «بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم؛ به‌نام خداوند بخشندهٔ بخشایشگر./ عمل هر فردی در گرو نیت اوست؛ إنّمَا الاعمالُ بالنیات» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۶) ـ گویا بر این باور هستند که پیش از کلمهٔ «یعنی» می‌توان از نقطه‌ویرگول استفاده کرد. در آیه و ترجمهٔ آن، مفهوم کلمهٔ «یعنی» پنهان است و به‌دنبال آن هم نظرهای متفاوتی نویسندگان در روبه‌روشدن با کلمهٔ «یعنی» بیان کرده‌اند که می‌توان در بین آیه و ترجمهٔ آن به‌جز نشانهٔ نقطه‌ویرگول، از دونقطه یا پرانتز هم استفاده کرد؛ به همین سبب پیشنهاد می‌شود آیه‌های قرآنی را درون پرانتز گل‌دار قرار داد که در این صورت نیازی به درج هیچ نشانه‌ای در بین آیه و ترجمه نیست.

۲) درج نشانهٔ نقطه داخل یا خارج از پرانتز: در این باره باید وجه جملهٔ قبل از پرانتز را در نظر گرفت؛ زیرا قراردادن نشانهٔ نقطه بعد از پرانتز، گویای این معنی است که نشانهٔ نقطه برای هر دو جمله (جملهٔ قبل پرانتز و عبارت پرانتزی) در نظر گرفته شده است. این درحالی است که درج نقطه در داخل پرانتز بدین معنی است که فقط عبارت پرانتزی مدّنظر است؛ بنابراین با در نظرگرفتن جملهٔ قبل، اگر ازنظر مفهومی هر دو جمله یکسان باشند، (مثلاً هر دو خبری) بهتر است، نقطه بیرون پرانتز قرار گیرد؛ اما اگر دو جمله ازنظر مفهومی متفاوت باشند، مثلاً جملهٔ قبل پرانتز، سؤالی و عبارت پرانتزی، خبری باشد، در چنین شرایطی، نقطه درون پرانتز قرار می‌گیرد؛ زیرا بدین معنی است که نقطه تنها به عبارت پرانتزی اختصاص دارد.

۳) استفاده از پرانتزهای متوالی (قلّاب، خط فاصله، پانوشت، اندازهٔ قلم متفاوت از متن اصلی): در چنین شرایطی به نظر بیشتر نویسندگان «قلاّب» پذیرفتنی است؛ البته باید این نکته را مدّنظر قرار داد، در هر صورتی دو نشانه (پرانتز و قلاّب) بدون فاصله پشت سر هم نیامده باشند و همچنین در هر نشانه‌ای استثناهایی می‌تواند وجود داشته باشد. مانند

«در این میان تیر قاپوق یا دار را از سبزه‌میدان به میدانی در جنوب شهر (جلو دروازهٔ نو [میدان اعدام بعدی و میدان خیام فعلی]) بردند» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

۴) جمله‌های معترضه (ویرگول، خط تیره، پرانتز): باتوجه به مثال‌هایی که بیان شده است، اینطور می‌توان استدلال کرد که

گاهی عبارت‌های توضیحی بدون حرف ربط «که» بیان می‌شوند و دراصل یک توضیح اضافی است که در این صورت شایسته است از پرانتز استفاده کرد. مانند «الفبای اوستایی (مشتمل بر ۴۴ حرف) از ساده‌ترین الفباهای جهان است» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۱). گاهی در عبارت‌های توضیحی حرف ربط «که» دیده می‌شود که در چنین شرایطی، به‌دلیل وجود حرف ربط «که» نیازی به استفاده از پرانتز نیست. مانند «اکبر (که هنوز نفس‌نفس می‌زد) به گوشه‌ای نشست و گفت: ...» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۴).

۵) عبارت‌های توضیحی (ویرگول، پرانتز): عبارت‌های توضیحی به‌گونه‌ای خاص است و برای آن، دو نشانهٔ «ویرگول، پرانتز» درنظر گرفته شده است؛ بنابراین استفاده از نشانهٔ ویرگول با توجه به استدلال‌های اشاره‌شده در بخش ویرگول، پذیرفتنی نیست و در نشانهٔ پرانتز هم باید وجود حرف ربط «که» را در جمله مدّنظر قرار داد. اگر چنین حرفی درجملهٔ توضیحی موجود نباشد، می‌توان از پرانتز استفاده کرد و درصورت وجودِ حرف ربط «که» استفاده از پرانتز پذیرفتنی نخواهد بود.

با درنظرگرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: ۱) آوردن توضیحات اضافی (تاریخ، معنی کلمه، معادل کلمه، تلفّظ کلمه، ذکر منبع، ارجاع‌ها، عبارت‌های دعایی، عبارت‌های توضیحی و حروف اختصاری)؛ ۲) توضیحات لازم برای مقوله‌های دستوری.

۲ـ۲ خط فاصله (–)

خط تیره، تیره، خط کوتاه، نیم‌خط یا پیوست‌نما معادل‌های دیگر خط فاصله‌اند.

جدول شمارهٔ ۳: نام‌های دیگر خط فاصله

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه		تیره				خط کوتاه	خط تیره	نیم‌خط/ پیوست نما		تیره			
صفحه		۸۲				۶۶	۴۹۶	۱۱۰		۵۱			

جدول شمارهٔ ۴ الف: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان‌بخش	غلامحسین‌زاده	مایل‌هروی
کاربردها	بازنما یا خط ۴	۹	خط ۱۰	خط پیوند یا تفکیک ۳	تیره یا خط فاصله ۹	نیم‌خط ۲	۱	۳	۱
	پیوست‌نما یا نیم‌خط ۴		نیم‌خط یا نشانهٔ پیوند ۱۳	نیم‌خط یا خط فاصله ۸	تیرهٔ کوتاه یا خط وصل ۴	خط ۶			

جدول شمارهٔ ۴ ب: تعداد کاربردها

هاشمی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	صلح‌جو	فتوحی	انوری	صافی	حرّی
تیرهٔ کوتاه ۱	خط فاصله ۸	تیرهٔ کوتاه ۸				نیم‌خط ۲		خط فاصلهٔ بلند ۹
تیرهٔ بلند ۷	خط ربط یا پیوند ۷	تیرهٔ بلند ۳	۹	–	۷	خط ۳	۳	خط فاصلهٔ کوتاه ۶

همانطور که در جدول شمارهٔ ۴ الف و ب دیده می‌شود، در تعدادی از شیوه‌نامه‌ها نشانهٔ خط فاصله در کنار نشانهٔ دیگر مطرح شده است و دو نشانه را با معادل‌ها و کاربردهای متفاوت از یکدیگر متمایز کرده‌اند؛ این خود (تیرهٔ کوتاه، تیرهٔ بلند) به بروز اختلاف دیدگاه‌هایی در جمله‌های معترضه، گفت‌وگوی میان اشخاص، به‌جای کلمهٔ «تا، به»، لکنت زبان، شماره‌گذاری و دسته‌بندی‌های بدون عدد یا حروف یا در آغاز بندهای بدون شماره انجامیده است؛ مثال:

– «برای مجزّاکردن جمله یا عبارت معترضه: پیغمبر اکرم ـ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ـ می‌فرماید: ...» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۲)؛ – «برای قطع‌کردن مطلب. قید جملهٔ معترضه: مبارزه اجتماعی ـ راستی چه نعمتی است مبارزه اجتماعی ـ مرا از دغدغه‌های شخصی نجات داد» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۲)؛ – «در آغاز سطر مکالمهٔ میان اشخاص به‌جای نام گوینده: ـ الو! آقای شیرازی؟ ـ بله، بفرمایید. ـ سلام. من منوچهری هستم.» (فتوحی، ۱۳۹۳: ۵۱)؛ – «برای گفت‌وگوی دو نفری: ـ او را دیدی؟ ـ نه» (ادیب‌سلطانی، ۱۳۷۴: ۱۰۲)؛ – «به معنی «تا» در بین دو عدد به کار می‌رود؛ مانند: ساعت ۸–۱۰ درس دارم» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۶۸)؛ – «به‌جای تا و به در بیان فواصل زمانی و مکانی و مقداری: فروردین ـ خرداد ۱۳۶۳/ قطار سریع‌السیر تهران ـ مشهد» (سمیعی‌گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۳).

■ نشانه‌های تیرهٔ کوتاه یا بلند، تفاوت‌های معنایی و مفهومی پدید نمی‌آورند و ارزش یکسانی در متن دارند؛ پس ضرورتی ندارد که نشانهٔ خط فاصله را با دو عنوان یا حتی سه عنوان متفاوت و به همراه کاربردهای خاص در نظر گرفت؛ زیرا افزایش تعداد کاربردها را برای یک نشانهٔ خاص در بر خواهد داشت و این خود، کار تشخیص را برای ویراستاران دشوار می‌کند؛ برای مثال، در دو طرف جمله‌های معترضه چه تیرهٔ کوتاه قرار گیرد و چه تیرهٔ بلند ازنظر مفهومی تفاوتی ایجاد نمی‌کند؛ بنابراین بهتر است، در بین تیرهٔ کوتاه و تیرهٔ بلند تفاوتی در نظر گرفته نشود؛ درواقع همهٔ عنوان‌هایی که نویسندگان برای آنها در نظر گرفته‌اند، در ذیل نشانهٔ خط فاصله قرار داد و به‌دنبال آن همهٔ کاربرد را هم ذیل همین نشانه می‌توان درج کرد؛ گویا یک استثنا در این حوزه راه پیدا می‌کند، بدین صورت که گاهی در علوم و رشته‌هایی تخصّصی هریک از این نشانه‌ها با معنای خاصی همراه است؛ مانند تقطیع هجا در علم عروض یا گاهی اوقات به‌کارگیری هریک از این نشانه‌ها (تیرهٔ کوتاه، تیرهٔ بلند) در جدول‌ها، متضمّن مفهومی متفاوت است؛ در این شرایط همانطور که گفته شد، به‌دلیل تفاوت معنایی ایجادشده در علومی خاص بهتر است هر نشانه در جایگاه خاص خود به کار رود.

۲ـ۳ دو نقطه (:)

این نشانه معادل‌هایی چون هشدارنما، شرح، برشماری دارد.

جدول شمارهٔ ۵: نام‌های دیگر دونقطه

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	هشدارنما			شرح/ برشماری/ هشدارنما				هشدارنما					
صفحه	۷۰			۲۱۵				۱۰۸					

تعداد کاربردها (بدون شمارش تبصره‌ها) از ۲ تا ۱۴ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۶: تعداد کاربردها

دونقطه	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۶	۴	۷	۵	۵	۵	۲	۶	۲	۸	۴	۳	۱۰	–	۶	۱۲	۱۴	۶

نشانهٔ دونقطه برای شرح یا توصیف عبارت قبل استفاده می‌شود. مدّت زمان مکث نشانهٔ یادشده بیشتر از ویرگول و کمتر از نقطه ـ ویرگول است. دونقطه نشانهٔ توضیح، نقل‌قول و دووجهی است. منظور از نشانهٔ توضیح این است که به‌جای کلمه‌ها و عبارت‌های توضیحی (ازقبیل، مانند، نظیر، مثل و...) به کار می‌رود. نشانهٔ نقل‌قول به این معناست که در نقل‌قول‌های مستقیم از این نشانه استفاده می‌شود. منظور از نشانهٔ دووجهی این است که از یک‌سو نشانهٔ جداسازی و ازسوی دیگر نشانهٔ مکث موقّت است (رک. نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۱).

نویسندگانی مانند آریانپور، سمیعی‌گیلانی، ذوالفقاری، هاشمی یک مثال مشابه را در ذیل یکی از کاربردها بدین صورت مطرح کرده‌اند: – «قبل از مطلبی که به منزلهٔ تکرار یا توضیح مطلب پیش از آن است، قرار می‌گیرد. مانند چاره‌ای جز مبارزه نداریم: راه دیگری نیست» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۱).

– «پیش از عبارت توضیحی در بیان یا تأیید مطلبی. مانند نتیجهٔ این حادثه دور از انتظار بود: دولت استعفا داد» (سمیعی‌گیلانی، ۱۳۹۹: ۳۰۱).

– «پیش از عبارت توضیحی در بیان یا تأیید مطلبی، یا قبل از تفصیل حکمی که به‌اجمال به آن اشاره شده است یا برای ذکر دلیل کاری. مانند نتیجهٔ این حادثه دور از انتظار بود: دولت استعفا کرد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۴).

– «برای آوردن توضیح در بیان یا تأیید آنچه پیشتر ذکر شده است. مانند این حادثه نتیجه‌ای دور از انتظار به بارآورد: دولت استعفا کرد» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵).

■ در همهٔ مثال‌های پیش‌گفته بهتر است، به‌جای دونقطه، از نقطه‌ویرگول استفاده کرد؛ زیرا در درجهٔ اول با توجه به نشانهٔ دونقطه که برای شرح مطلبی، نکته‌ای یا ارقامی به کار می‌رود، در هیچ‌یک از جمله‌های فوق شرحی داده نشده است و دوم اینکه بار معنایی جملهٔ قبل کامل است و جملهٔ دوم در معنا و مفهوم مرتبط با جملهٔ اول است.

■ همهٔ نویسندگان موافق هستند که بعد از کلمهٔ «عبارت‌اند از» دونقطه گذاشته می‌شود؛ به‌جز خاکی و هاشمی. – «بعد از ترکیب «عبارت‌اند از» هرگاه آنچه پس از آن می‌آید، مفصل و برشمردنی باشد» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵). – «بعد از ترکیب «عبارت‌اند از»، هرگاه آنچه پس از آن می‌آید، مفصّل و برشمردنی باشد» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۱).

■ این درحالی است که همهٔ عبارت‌هایی که بعد از «عبارت‌اند از» می‌آید، مفصّل و شمردنی است و به‌تبع آن انتظار می‌رود بعد از آن یک تقسیم‌بندی وجود داشته باشد و شرطی که دو نویسندهٔ اخیر بیان کرده‌اند، جزء شرایط نادر و خاص نیست؛ به‌طور طبیعی جمله‌هایی که بعد از «عبارت‌اند از» می‌آید، شمردنی و مفصّل هستند که خود از ویژگی ذاتی «عبارت‌اند از» به شمار می‌آید.

– امینی در ذیل یکی از کاربردها معتقد است «در نامه‌های بازرگانی پس از عنوان دونقطه گذارده می‌شود» (امینی، ۱۳۹۸: ۲۱۷).

■ از آنجایی که نامه‌ها انواعی دارد و منظور نویسنده به‌طور خاص «نامه‌های بازرگانی» بوده است، بهتر بود که ایشان منظور خود را از «نامه‌های بازرگانی» و شرایط درج نشانه‌ها را بعد از عنوان خطابی بیان می‌کرد.

اختلاف‌دیدگاه‌هایی در این مسئلهٔ خاص نیز دیده شد که چند نشانه برای یک کاربرد پیشنهاد شده است. ازجمله اختلاف‌دیدگاه‌ها عبارت است از: ۱) بعد از عنوان خطابی نامه‌ها (دونقطه، ویرگول، نشانهٔ عاطفی): در هیچ‌یک از شیوه‌نامه‌های یادشده، نویسندگان استدلالی برای به‌کارگیری ویرگول یا دونقطه بعد از عنوان خطابی نامه‌ها بیان نکرده‌اند و باتوجه به اینکه از نشانهٔ دونقطه برای بیان شرح مطلبی استفاده می‌شود، پس در عنوان خطابی نامه‌ها با درنظرگرفتن چنین هدفی می‌توان از این نشانه استفاده کرد؛ برای مثال، «ریاست محترم بانک مرکزی: .....» از آنجایی که هدف در این جمله شرح درخواست بوده است، می‌توان از دونقطه استفاده کرد؛ همچنین می‌توان برای گذاشتن نشانهٔ ویرگول چنین استدلال کرد که باتوجه به توقّف کوتاه بعد از عنوان خطابی نامه‌ها و همچنین به‌دلیل وجود بدل و مُبدَلٌ‌منه می‌توان از نشانهٔ ویرگول استفاده کرد.

۲) بعد از عبارت‌های ازقبیل، مثل و... (گذاشتن یا نگذاشتن دونقطه): در رویاروشدن با عبارت‌های توضیحی (مانند، مثل، ازقبیل، نظیر و...) باید شرایطی را در گذاشتن دونقطه مدّنظر قرار داد: الف) به کسره ختم نشده باشند؛ ب) ادامهٔ جملهٔ اصلی از سر سطر بیاید و بعد از شرح مقوله‌ها ذکر نشود. به عبارت دیگر، شرح مقوله‌ها جدا از متن اصلی باشد و درون متن اصلی گنجانده نشده باشد.

با درنظرگرفتن مسائل اختلافی، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: ۱) بعد از عبارت‌هایی (مانند، مثل، ازقبیل و...) درصورتی که به کسره ختم نشده باشد و ادامهٔ مطلب از سر سطر آغاز شده باشد؛ ۲) قبل از نقل‌قول مستقیم در صورت نبود حرف ربط «که»؛ ۳) برای جداکردن اجزای ساعت، سال چاپ و شمارهٔ صفحه در ارجاعات درون متن، شمارهٔ آیه و سوره، فصل و باب؛ ۴) معناکردن کلمه‌ها (به‌جای کلمهٔ یعنی)؛ ۵) میان محل نشر و نام انتشارات؛ ۶) جداکردن عنوان اصلی از فرعی.

۲ـ۴ سه‌نقطه (...)

برای سه‌نقطه معادل‌هایی مانند افتادگی‌نما، علامت تعلیق و نشانهٔ حذف آورده‌اند.

جدول شمارهٔ ۷: نام‌های دیگر سه‌نقطه

نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	فتوحی	انوری	صافی	مایل‌هروی	غلامحسین‌زاده	کاخی	امینی	ادیب سلطانی	یاحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
علامت تعلیق		علامت تعلیق	نشانهٔ حذف		افتادگی‌نما							افتادگی‌نما	نشانه
۷۹		۴۰	۴۷		۱۰۹							۷۱	صفحه

همچنین تعداد کاربردها (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۸ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۸: تعداد کاربردها

هاشمی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	صلاح‌جو	فتوحی	انوری	صافی	حرّی	مایل‌هروی	غلامحسین‌زاده	جهان‌بخش	سمیعی گیلانی	کاخی	امینی	ادیب‌سلطانی	یاحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
۲	۸	۴	۵	-	۴	۳	۱	۳	-	۴	۱	۱	۳	۳	۱	۳	۲	کاربردها

سه‌نقطه برای نشان‌دادن حذف یا افتادگی کلمه استفاده می‌شود و جایگاه آن در ابتدا، وسط یا آخر جمله است.

■ یاحقّی و ناصح و ذوالفقاری معتقدند: در تصحیح متون که افتادگی‌هایی دیده می‌شود، برای نشان‌دادن این افتادگی‌ها می‌توان از سه‌نقطه استفاده کرد؛ مانند – «بازگردید و کارهای خویش بسازید که آنچه باید فرمود، شما را می‌فرماییم آن مدت که شما را اینجا مقام باشد و آن... روز خواهد بود» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۸۵). – «... نی توان الله شد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۴۰).

■ در چنین جاهایی همانطور که نیکوبخت و قاسم‌زاده بیان کرده‌اند که – «در تصحیح متون کهن، به‌جای افتادگی احتمالی حرف، هجا، کلمه یا جمله‌ای که در نسخهٔ خطّی نیامده است، سه‌نقطه بهتر است در کروشه بیاید» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۸۰)، باید نشانهٔ سه‌نقطه درون قلّاب قرار گیرد؛ بنابراین مثال‌های فوق بدین شکل باید اصلاح شود:

بازگردید و کارهای خویش بسازید که آنچه باید فرمود، شما را می‌فرماییم آن مدت که شما را اینجا مقام باشد و آن [...] روز خواهد بود./ [...] نی توان الله شد.

– «گاهی نیز ممکن است، این سه‌نقطه را درون پرانتز بگذارند: مقامات بهداشتی مدّعی هستند که در ایران بیماری‌های کچلی، تراخم (و...) بکلی ریشه‌کن شده است» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۵۴).

■ در جملهٔ فوق به‌دلیل وجود حرف عطف «و» درج پرانتز جایز نیست. همچنین، بهتر بود کاخی به‌طور خاص به جاهایی اشاره‌ای می‌کرد که سه‌نقطه درون پرانتز قرار می‌گیرد؛ اما از آنجایی که تاکنون هیچ نویسنده‌ای چنین دیدگاهی را مطرح نکرده است، نمی‌توان این کاربرد را جزو کاربردهای شاخص نشانهٔ سه‌نقطه در نظر گرفت.

■ تاکنون همهٔ نویسندگان بر این باور هستند که برای نشان‌دادن حذف چند بیت یا مصراع، به اندازهٔ طول مصراع‌ها نقطه گذاشته می‌شود؛ به‌جز نیکوبخت و قاسم‌زاده: – «برای نشان‌دادن حذف یک یا چند بیت: پیر من و مراد من، درد من و دوای من/ فاش بگویم این سخن، شمس من و خدای من

«از تو به حق رسیده‌ام، ای حق حق‌گزار من/ شکر تو را ستاده‌ام، شمس من و خدای من...

«محو شدم به پیش تو، تا که اثر نمانده‌ام/ شرط ادب چنین بود، شمس من و خدای من...» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۸۱).

■ باید دانست که برای حذف یک واژه می‌توان بدین شیوه عمل می‌کرد؛ در حالی که برای نشان دادن حذف یک مصراع یا بیت، به تعداد طول مصراع‌ها نقطه گذاشته می‌شود تا بدین صورت، طول مصراع‌ها با درج چند نقطه تنظیم شود؛ بنابراین از مثال نیکوبخت و قاسم‌زاده اینگونه برداشت می‌شود که گویا یک واژه از مصراع حذف شده است. به فرض پذیرفتن دیدگاه نیکوبخت و قاسم‌زاده، گویا کلمه‌ای از مصراع حذف نشده است. علاوه‌بر این انتقادها که به نویسندگان وارد است، اختلاف‌دیدگاه‌هایی نیز در میان آنان وجود دارد؛ ازجمله:

۱) درج نشانهٔ نقطه یا دیگر علائم نگارشی بعد از سه‌نقطه: بهتر است، نشانهٔ نقطه را از بقیهٔ نشانه‌های نگارشی در میزان فاصله‌گذاری با سه‌نقطه مجزّا کرد. بدین صورت که از بین همهٔ نشانه‌های نگارشی، به‌طور خاص، نشانهٔ نقطه با یک فاصله از سه‌نقطه درج شود؛ زیرا نبودِ فاصله بین نقطه و سه‌نقطه باعث می‌شود که خواننده آن را چهارنقطه در نظر بگیرد و در این شرایط کاربرد خاص سه‌نقطه به‌خوبی نشان داده نمی‌شود و بقیهٔ نشانه‌های نگارشی را می‌توان بدون فاصله از سه‌نقطه درج کرد.

۲) به‌جای واژه‌های «و غیره»، «الخ»: همهٔ نویسندگان در این حوزه متّفق هستند بهتر است به‌جای کلمه‌ها و عبارت‌هایی نظیر «و غیره»، «مانند این‌ها»، «مثل این» و «چیزهایی از این قبیل»، از سه‌نقطه استفاده نکنیم و خود کلمه‌ها را بنویسیم تا خواننده نیز در هنگام خواندن، کلمه‌ها را بخواند و با مشکل مواجه نشود و تنها غلامحسین‌زاده معتقد است که «درضمن چنانچه از این کلمه‌ها استفاده شود، دیگر نباید بعد از آنها سه‌نقطه گذاشته شود» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۸). در این دیدگاه، غلامحسین‌زاده ابهامی را بر جای گذاشته است که «در صورت استفاده از سه‌نقطه به‌جای واژه‌های یاددشده، خواننده در هنگام خوانش با چه مشکلی روبه‌رو می‌شود؟». بهتر بود نویسنده با ذکر یک مثال مطلب را روشن می‌کرد. درنهایت، آنچه در این کاربرد اهمیت دارد این است که هیچ‌گاه نشانهٔ سه‌نقطه و کلمهٔ «و غیره» نباید با هم به کار برده شود.

با درنظرگرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، چنین است: ۱) حذف یک یا چند کلمه؛ ۲) به‌جای واژه‌های «و غیره»، «الخ» و...؛ ۳) برای پرهیز از توضیح بیشتر؛ ۴) برای محرمانه نگه‌داشتن نام اشخاص یا رعایت ادب؛ ۵) برای نشان‌دادن کشش هجا.

۲ـ۵ علامت سؤال (؟)

از این نشانه با معادل‌هایی مانند نقطهٔ‌پرسش‌نما یا داس، علامت استفهام، نشانهٔ پرسش نام برده‌اند.

جدول شمارهٔ ۹: نام‌های دیگر علامت سؤال

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	نقطهٔ‌پرسش‌نما/ داس				علامت استفهام						نشانهٔ پرسش		علامت استفهام
صفحه	۶۹				۲۶۱						۳۵		۳۸

تعداد کاربردها (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۹ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۱۰: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	باحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلاح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۳	۵	۵	۲	۹	۲	۲	۴	۱	۲	۲	۲	–	–	۴	۳	۵	۳

از این نشانه در پایان جمله‌های پرسشی مستقیم استفاده می‌شود. در هنگام بررسی کاربردهای شیوه‌نامه‌ها، انتقاد یا ابهامی دیده نشد و تنها اختلاف‌دیدگاه‌هایی در کاربردهای خاص به نظر رسید؛ در نمونه‌هایی نیز برای یک کاربرد چند نشانه پیشنهاد شده بود. ازجمله:

۱) جمله‌های پرسشی حاوی مفهوم استفهام انکاری (نشانهٔ عاطفی، نشانهٔ پرسش، عاطفی و پرسش در کنار هم): جمله‌های استفهام انکاری از آن دست کاربردهای خاصی است که برای آن سه نشانه (علامت سؤال، نشانهٔ عاطفی، ترکیبی از نشانهٔ عاطفی و علامت سؤال) پیشنهاد شده است و بهتر است به‌جای استفاده از نشانهٔ پرسش از نشانهٔ عاطفی استفاده کرد؛ زیرا به‌طور طبیعی در جمله‌هایی که نشانهٔ پرسش قرار دارد، خواننده منتظر پاسخ شنونده است. این درحالی است که در جمله‌های استفهام انکاری، خواننده انتظار پاسخ از طرف مقابل را ندارد؛ برای نمونه در جملهٔ «نگفتم نرو؟» به‌طور طبیعی شنونده پاسخ نخواهد داد که «بله گفتید که نروم» و دراصل در چنین جمله‌ای خطابی به شنونده شده است که خواننده متضمّن دریافت پاسخ آن نیست. این درحالی است که خاکی معتقد است «در جمله‌های پرسشی ـ تأکیدی (استفهام انکاری) پس از نشان پرسش، مانند کی من گفتم که به آنجا بروی؟!/ که چنین عباراتی را شعر می‌نامد؟!» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۵)، دراصل موافق درج هر دو نشانه در کنار یکدیگر است. چنین کاربردی را غلامحسین‌زاده در نشانهٔ پرسش اشاره کرده است؛ در صورتی که جملهٔ پرسشی به همراه تعجب باشد (؟!) و در صورتی که جملهٔ تعجبی به همراه پرسش باشد (!؟) (رک. غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۶). دراصل کاربرد این دو نشانه در کنار هم در چنین جاهایی است و در جمله‌های استفهام انکاری استفاده نمی‌شود. سرانجام، طبق استدلال‌های فوق نشانهٔ عاطفی پذیرفته می‌شود.

۲) جمله‌های پرسشی دربردارندهٔ خواهش یا تقاضای مؤدبانه (نقطه، نشانهٔ پرسش، نشانهٔ عاطفی): بیشتر نویسندگان به درج نشانهٔ نقطه در جمله‌های پرسشی‌ای می‌پردازند که دارای خواهش یا تقاضای مؤدبانه هستند؛ به همین سبب بهتر است نظر بیشتر نویسندگان، یعنی نشانهٔ نقطه را پذیرفت.

۳) استفادهٔ متوالی از نشانهٔ پرسش: هنگامی که جمله‌های پرسشی پشت سر هم ذکر می‌شوند، بهتر است بعد از هریک، نشانهٔ پرسش گذاشته شود. مگر زمانی که با حرف ربط «و» به یکدیگر عطف شده باشند که در این صورت به‌دلیل وجود حرف ربط «و» فقط در آخرین جمله، نشانهٔ پرسش گذاشته می‌شود. «خودت بریدی و دوختی و پوشیدی؟» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۶)./ «هیچ معلوم است از کجا آمده‌اند؟ چه آورده‌اند؟ به کجا می‌روند؟ چه می‌خواهند؟» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۵۵-۵۶).

۴) درج نشانهٔ پرسش در قلّاب (بیانگر مفهوم تردید و ابهام، ریشخند و استهزا): باتوجه به اینکه در نوشته‌های علمی بیشتر، به‌جای مفهوم ریشخند و استهزا، مفهوم تردید و ابهام دیده می‌شود، پس درج نشانهٔ پرسش در قلّاب بیانگر مفهوم تردید و ابهام است؛ البته این نکته را هم باید در نظر داشت که استثنا در همهٔ کاربردها می‌تواند وجود داشته باشد.

با درنظرگرفتن مسائل اختلافی، کاربردهای زیر را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: ۱) درپایان جمله‌های پرسشی مستقیم؛ ۲) برای نشان‌دادن مفهوم حدس و گمان و تردید، درج آن درون پرانتز (درصورتی که تردید و مطلب از نویسنده باشد) و قلّاب (درصورتی که تنها تردید از نویسنده باشد و مطلب از شخص دیگری).

۲ـ۶ قلّاب [ ]

از این نشانه با معادل‌هایی مانند کروشه، افزوده‌نما یا چنگگ، نشانهٔ الحاق، پرانتز راست دو چنگ، دو نبش، دو قلاّب در شیوه‌نامه نام برده‌اند.

جدول شمارهٔ ۱۱: نام‌های دیگر قلّاب

نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	فتوحی	انوری	صافی	مایل هروی	غلامحسین‌زاده	کاخی	امینی	ادیب سلطانی	یاحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
نشانهٔ الحاق/ پرانتز راست/ دو چنگگ	دوقلّاب						کروشه		دو نبش		کروشه	افزوده‌نما/ چنگگ	نشانه
۶۳	۱۲۴						۶۴		۲۲۶		۸۱	۷۵	صفحه

تعداد کاربردها (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۲ تا ۹ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۱۲: تعداد کاربردها

هاشمی	نیکو بخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	صلح جو	فتوحی	انوری	صافی	حرّی	مایل هروی	غلامحسین‌زاده	جهان‌بخش	سمیعی گیلانی	کاخی	امینی	ادیب‌سلطانی	یاحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
–	۹	۵	۶	–	۵	۲	۲	۵	–	۲	–	۴	۳	۴	۸	۲	۲	کاربردها

از این نشانه برای درج الحاقات، توضیحات و اضافات استفاده می‌شود. همچنین، در نسخه‌های خطّی برای اضافه‌کردن کلمه یا عبارت‌هایی به کار می‌رود که در متن نسخهٔ اساس افتاده است.

ابهام‌های موجود در کاربردهای پیشنهادی نویسندگان شیوه‌نامه‌ها به شرح زیر است:

– «هه‌کل (که نباید با هه‌گل [فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی] اشتباهش کنیم) یکی از طبیعت‌شناسان بزرگ سدهٔ نوزدهم است» (آریانپور، ۱۳۷۸: ۷۴).

■ در این مثال به‌دلیل وجود حرف ربط «که» نیازی به درج پرانتز نیست؛ زیرا در چنین حالتی (درج پرانتز قبل از حرف ربط «که») ربط و پیوند میان دو جمله قطع می‌شود. همچنین، از آنجایی که عبارت «فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی» بدل است نه جملهٔ معترضه، بهتر است که در دو طرف آن ویرگول گذاشته شود؛ بنابراین صورت نهایی اصلاح‌شده چنین است: هه‌کل که نباید با هه‌گل، فیلسوف ژرف‌اندیش آلمانی، اشتباهش کنیم، یکی از طبیعت‌شناسان بزرگ سدهٔ نوزدهم است.

– ادیب سلطانی در معرفی این نشانه آورده است: «برای آوردن مطلب اضافی در داخل جمله یا پاراگراف یا فصل و هم هنگام جداساختن مطلب اضافی از بقیهٔ جمله یا پاراگراف یا فصل؛ اما مطلب اضافی که در داخل قلّاب قرار می‌گیرد، در مقایسه با پرانتز عملاً با متن اصلی همبافتگی کمتری دارد» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۹۸). این درحالی است که در معرفی نشانهٔ پرانتز آورده‌اند: – «برای آوردن مطلب اضافی در داخل جمله یا پاراگراف یا فصل و هم هنگام جداساختن مطلب اضافی از بقیهٔ جمله یا پاراگراف یا فصل؛ اما مطلب اضافی که در داخل پرانتز قرار می‌گیرد به‌نحوی با متن اصلی همبافتگی دارد» (همان: ۹۶).

■ گویا ادیب سلطانی میزان همبافتگی را وجه تمایز بین پرانتز و قلاّب می‌داند؛ بدین معنی که در پرانتز میزان همبافتگی عبارت پرانتزی با متن اصلی زیاد است؛ اما در قلّاب میزان همبافتگی کمتر است؛ اما انتقادی که به دیدگاه ادیب سلطانی وارد است آن است که برای جداکردن مطلب اضافی از متن، به‌طور طبیعی از قلّاب استفاده نمی‌شود؛ مگر در تصحیح متون که کلمه‌های الحاقی و فراموش‌شده‌ای وجود دارد یا زمانی که افراد در زمان نقل سخنی از دیگری با افتادگی‌ها یا حذف کلمه‌ای روبه‌رو شوند؛ در این صورت سه‌نقطه را درون قلّاب درج می‌کنند که به‌دلیل وجه اشتراک موجود بین قلّاب و پرانتز، بهتر است به چنین نکاتی توجه کرد. ادیب سلطانی هم بهتر بود این نکته را مدّنظر قرار می‌داد که در پرانتز آن مطلب اضافی دراصل از خود نویسنده است؛ اما در قلّاب آن مطلب اضافی از خود نویسنده نیست و از کس دیگری، مانند مصحّح، است.

– «در برخی موارد برای روشن‌شدن بیشتر مطلب، ارائهٔ توضیحی ضرورت پیدا می‌کند. توضیح یادشده که تقریباً تکمیل‌کنندهٔ جمله است، در داخل قلّاب نوشته می‌شود؛ مانند در روز دوشنبه، امیر [مسعود غزنوی] به آن قصر آمد که برابر میدان داشت» (امینی، ۱۳۹۸: ۲۲۶-۲۲۷).

■ چنین دیدگاهی دراصل مصداقی برای نشانهٔ پرانتز است (درصورتی که خود نویسنده مطلبی را اضافه کند)؛ اما می‌توان یک استثنا قائل شد که اگر نقل‌قول مستقیم از یک متن قدیم باشد، برای رعایت امانت می‌توان از قلّاب استفاده کرد و به‌طور کلّی در نقل‌قول‌های مستقیم اگر توضیح اضافی از خود نویسنده باشد، از پرانتز استفاده می‌شود؛ اما اگر شخص دیگری به‌جز نویسنده (خواننده) توضیحی را در نقل‌قول مستقیم اضافه کند، از قلّاب استفاده می‌شود. نمونه‌ای دیگر: – «من به مادرم وعده داده بودم که در این سه روز [۱۹تا ۲۱ رمضان] روزه بگیرم» (انوری، ۱۳۸۵: ۳۳۳).

■ نویسندگانی مانند غلامحسین‌زاده و نیکوبخت و قاسم‌زاده، کاخی، فتوحی، ذوالفقاری در یکی از کاربردها (به‌جای استفاده از پرانتزهای متوالی) راهکارهایی مانند تمایز اندازهٔ حروف با متن اصلی، استفاده از پانوشت یا پی‌نوشت و قلّاب را پیشنهاد کرده‌اند. در چنین شرایطی نظر بیشتر نویسندگان (قلّاب) پذیرفتنی است؛ البته باید این نکته را مدّنظر قرار داد که نباید دو نشانه (پرانتز و قلّاب) بدون فاصله پشت سر هم آمده باشند؛ همچنین در هر نشانه‌ای استثناهایی هست؛ مانندِ – «در این میان تیر قاپوق یا دار را از سبزه‌میدان به میدانی در جنوب شهر (جلو دروازهٔ نو [میدان اعدام بعدی و میدان خیام فعلی]) بردند» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

– «در شرایطی که کلمه یا عبارتی جزء اصلی کلام نباشد» (صافی، ۱۳۹۱: ۱۰۹).

■ به نظر می‌رسد، چنین تعریفی خاص قلّاب نیست؛ زیرا عبارت داخل پرانتز هم جزو اصلی کلام نیست و فقط توضیحی اضافی است که نویسنده از خود بیان می‌کند؛ همچنین می‌توان آن را از جمله حذف کرد؛ اما عبارت‌های داخل قلّاب

مطالب الحاقی و فراموش‌شده‌ای است که شخص دیگری به‌جز نویسنده به متن اضافه می‌کند؛ بنابراین با درنظرگرفتن انتقادها و ابهام‌های فوق، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای قلّاب پیشنهاد کرد، چنین است:

۱) اضافه‌کردن کلمات الحاقی و فراموش‌شده در تصحیح متون و یا اضافه‌کردن مطلبی در ضمن نوشتهٔ دیگری؛ ۲) دستورهای اجرایی کارگردان؛ ۳) نامشخص‌بودن اطّلاعات کتابشناسی (بی‌جا/ بی‌تا/ بی‌نا)؛ ۴) به‌کارگیری سه‌نقطه داخل قلّاب (نشانهٔ حذف و افتادگی در متن)؛ ۵) ذکر معادل‌های مدخل در فرهنگ‌نگاری.

۲ـ۷ گیومه « »

این نشانه معادل‌هایی مانند علامت نقل‌قول، دو فاصلهٔ جفتی، علامت نقل، برجسته‌نما یا دو عصا، دو سر کج، نشان بازگویی، گییمه دارد.

جدول شمارهٔ ۱۳: نام‌های دیگر گیومه

نویسندگان	آریانپور	باختری و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	برجسته‌نما/ دو عصا	دو فاصلهٔ جفتی/ علامت نقل قول	علامت نقل قول		علامت نقل			برجسته‌نما/ دو عصا					
صفحه	۷۴	۷۸-۷۷	۸۸		۲۶۹			۱۰۹					

تعداد کاربردهای گیومه (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۲ تا ۱۱ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۱۴: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	باختری و ناصح	ادیب‌سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۳	۳	۸	۴	۲	۲	–	۳	۳	۶	۲	۲	۷	–	۳	۱۱	۵	۸

از این نشانه در نقل‌قول‌های مستقیم (عبارت‌هایی که عیناً از دیگری نقل می‌شود) و برای برجسته‌سازی یا متمایزکردن کلمه، اصطلاح یا عبارت استفاده می‌شود. – «نشانهٔ گیومه در زبان‌های فرانسه، انگلیسی و آلمانی اشکال مختلفی دارد:

در زبان فرانسه: گیومهٔ بی‌گوشه، ﴿ و گیومهٔ گوشه‌دار، « » روی خط زمینه (خط کرسی)؛

در زبان انگلیسی: گیومهٔ جفت، " "، گیومهٔ تُک، ' ' بالاتر از خط زمینه؛

در زبان آلمانی: گیومهٔ جفت، „ “ ، گیومهٔ تُک، ‚ ’ بالاتر از خط زمینه؛

در فارسی گیومهٔ جفت فرانسوی بدون گوشه، ﴿ ﴾ رواج یافته است و روی خط زمینه نوشته می‌شود (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۵). اکنون به نقد و بررسی گیومه می‌پردازیم.

– «هرگاه نقل‌قولی در ضمن نقل قول دیگر بیاید، علاوه‌بر اینکه نقل قول اصلی را در گیومهٔ زوج («... ») قرار می‌دهیم، نقل‌قول فرعی در میان علامت نقل‌قول فرد (’...‘) گذاشته می‌شود؛ مانند گفت: «نشنیده‌ای که پیغمبر اکرم فرموده است: طَلَب العلم فریضهٔ علی کُل مُسلم».

گفت: «در جایی خوانده‌ام که: «یا خاموش باش، یا حرفی بزن که از خاموشی بهتر باشد»» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۸).

■ همانطور که مشاهده می‌شود نکته‌های مطرح‌شده در مثال‌ها اعمال نشده است. همچنین، در مثال دوم بعد از حرف ربط «که» نیازی به درج دو نقطه نیست.

– «گفت: ″من او را دیده‌ام» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

■ حرّی برای نقل‌قول مستقیم از گیومهٔ انگلیسی استفاده کرده است. این درحالی است که تاکنون هیچ‌یک از نویسندگان در نقل‌قول مستقیم به‌ویژه نقل‌قول اصلی از چنین گیومه‌ای استفاده نکرده‌اند و بهتر است از گیومهٔ گوشه‌دار فرانسوی استفاده شود.

– «در شمارگذاری می‌توان از "۱"، "۲"، "۳" یا "الف"، "ب"، "ج" استفاده کرد» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

■ نویسنده برای نشان‌دادن ترتیب و توالی اعداد و حروف از گیومهٔ انگلیسی استفاده کرده است که به‌کارگیری چنین شیوه‌ای در متون علمی چندان ضرورتی ندارد؛ اما در فضای مجازی و سامانه‌ها استفاده از این شیوه پذیرفتنی است.

– «اگر درون نقل‌قول اصلی چند نقل‌قول دیگر بیاید، نقل‌قول‌های فرعی با علامت دیگر نقل‌قول (« »/ ″ ″) مشخص می‌کنیم: حاتم طایی را گفتند: «از خود بزرگ‌همت‌تر در جهان دیده‌ای یا شنیده‌ای؟» گفت: «بلی، یک روز چهل شتر قربان کرده بودم اُمرای عرب را و خود به گوشهٔ صحرا به حاجتی بیرون رفتم. خارکنی را دیدم پشته‌ای فراهم نهاده. گفتم: ’به مهمانی حاتم چرا نروی که خلقی بر سماط او گرد آمدند؟‘ گفت:

هرکه نان از عمل خویش خورد منّت حاتم طایی نبرد

من او را به همت و جوانمردی از خود برتر دیدم»» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۹). همانطور که مشخص است نویسنده نکتهٔ مطرح‌شده را در مثال اعمال نکرده است.

– «عباراتی که نویسنده ازجهت کاربرد آن‌ها عذرخواهی یا از خود سلب مسئولیت می‌کند. مثال قرارداد ۱۹۰۷ ایران را به ’منطق نفوذ‘ روسیه و انگلستان تقسیم می‌کرد» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۹).

– «هرگاه مؤلف بخواهد در نقل مطلبی مسئولیت را از خود سلب کند یا بر عهدهٔ راوی و نویسندهٔ آن بگذارد. مثال رویداد ۹ اسفند – که با عنوان «توطئه نهم اسفند» یا «غائله نهم اسفند» هم از آن یاد شده است – آشکارترین اقدام برضد رأس جبهه بود./ در تعریف کرجی، جبر و مقابله از «روش‌های حساب» است و حساب به‌عنوان مجموعه‌ای از روش‌ها، و «عبارت است از به دست‌آوردن مجهولات از معلومات»» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۲۷).

■ در چنین دیدگاهی، دراصل نمی‌توان با علامت نگارشی، سلبی‌بودن یک مسئله را نشان داد و بهتر بود اینطور بیان می‌کردند که برای برجسته‌کردن یا تأکید در جمله؛ زیرا نشان‌دادن سلب مسئولیت باید در نحو کلام و در به‌کارگیری درست اجزای کلام نشان داده شود.

– «انیشتین در قانون سوم خود گفت «هر عملی عکس‌العملی دارد. یکی از منتقدان معاصر می‌گوید «واقعیت‌گرایی باعث غلبهٔ داستان‌نویسی و نثر بر شعر شده است. علی گفت «فردا به مسافرت می‌روم»» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ نویسندگان بعد از فعل «گفت» و «می‌گوید» نشانهٔ دونقطه را اعمال نکرده‌اند و از آنجایی که هدف در کاربرد این نشانه شرح‌دادن مطلبی یا موضوعی است، بهتر بود بعد از فعل «گفت» و «می‌گوید» دونقطه را درج می‌کردند.

– «در نقل‌قول‌های دوتایی (نقل‌قول در نقل‌قول) قبل از نقل‌قول دوم، دونقطه می‌گذاریم: صوفی گفت «نشنیده‌ای که پیامبر اکرم (ص) فرموده است: الناس کالمعادن الذهب و الفضه».

او گفت «نمی‌دانم در کدام کتاب خوانده‌ام که بزرگمهر حکیم گفته است: بزرگ‌ترین دشمن انسان دروغ است» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۷).

■ آنچه مدّنظر نیکوبخت و قاسم‌زاده بوده است آن است که هرگاه در جمله‌ای یک عبارت نقل‌قولی وجود داشته باشد، نیازی به گذاشتن دونقطه بعد از فعل نیست؛ اما اگر دو عبارت نقل‌قولی بیان شده باشد، تنها قبل از عبارت نقل‌قول دوم می‌توان دونقطه درج کرد؛ اما به نظر می‌رسد در گذاشتن نشانهٔ دونقطه بعد از نقل‌قول‌ها نمی‌توان قائل به شرایط خاصی شد؛ زیرا نشانهٔ دونقطه برای شرح و توضیح مطلبی به کار می‌رود و در یک جمله با هر شرایطی، با وجود یک عبارت نقل‌قولی یا دو عبارت نقل‌قولی، باید نشانهٔ دونقطه را درج کرد و تنها یک استثنا می‌توان برای آن قائل شد، اگر بعد از فعل‌هایی مانند گفت، می‌گوید و... حرف ربط «که» نیامده باشد. همچنین، معتقدند که – «اگر قبل از جملهٔ نقل‌قول مستقیم دونقطه نیاید، علاوه‌بر نقطهٔ پایان جملهٔ نقل‌قولی، نقطه‌ای بعد از گیومه آورده می‌شود که مربوط به «گفت» است» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ چنین دلیلی پذیرفتنی نخواهد بود؛ زیرا بعد از فعل «گفت» نشانهٔ نقطه درج نمی‌شود و دونقطه گذاشته می‌شود و نقطه‌ای که بیرون از گیومه یا پرانتز درج می‌شود، مربوط به کل عبارت است؛ اعم از عبارت قبل از گیومه و عبارت گیومه‌دار. پس بهتر است تنها یک نقطه آن هم خارج از گیومه درج شود و دیگر نیازی به گذاشتن نقطه درون عبارت گیومه‌دار نیست؛ همچنین چنین حالتی، یعنی گذاشتن نقطه در داخل و خارج از گیومه با اصل صرفه‌جویی در به‌کارگیری علائم نگارشی در تنافر است. درنهایت، نیکوبخت و قاسم‌زاده برای درج نشانهٔ دونقطه مبنا را بر (بهتر بود چنین دیدگاهی در نشانهٔ دونقطه ذکر می‌شد) تعداد نقل‌قول‌های مستقیم قرار داده‌اند که اگر در جمله تنها یک عبارت نقل‌قولی وجود داشته باشد، به‌جز هر نوع نشانهٔ نگارشی که داخل گیومه می‌آید، یک نقطه هم خارج از گیومه (دراصل مربوط به فعل «گفت» است) گذاشته می‌شود و اگر دو عبارت نقل‌قولی در جمله آمده باشد، قبل از نقل‌قول دوم دونقطه آورده می‌شود. – «چه کسی می‌داند «الان من چه گفتم؟»؟» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۵۶).

■ در این مثال با توجه به اینکه وجه هر دو جمله (عبارت قبل گیومه و عبارت گیومه‌دار) یکسان است، بهتر است تنها یک نشانهٔ پرسشی در خارج از گیومه گذاشته شود و بدین معنا خواهد بود که علامت پرسشی مربوط به کل عبارت است؛ زیرا ازطرفی در به‌کارگیری نشانه‌های نگارشی باید حد اعتدال را رعایت کرد؛ همچنین چه ضرورتی دارد که عبارت‌های یادشده درون گیومه آورده شود؟ در ادامه، نیکوبخت و قاسم‌زاده گذاشتن دونقطه را در چنین جمله‌های پرسشی و عاطفی نادرست می‌دانند؛ زیرا در معنا و مفهوم جمله اشکال‌هایی ایجاد می‌کند. بهتر بود چنین دیدگاهی را روشن‌تر بیان می‌کردند و آن مفهوم نادرستی را که از جمله برداشت می‌شود، با گذاشتن دونقطه نشان می‌دادند؛ زیرا هم‌اکنون معنای نادرست دیگری از جمله برداشت نخواهد شد و چنین نظری را نمی‌توان پذیرفت.

علاوه‌بر انتقادهای واردشده، اختلاف‌دیدگاه‌هایی در بخش‌های خاص دیده شد. از جمله:

۱) بین نام اشخاص (استفاده یا استفاده‌نکردن از گیومه، کشیدن خط موج‌دار، ایرانیک‌کردن): باتوجه به عمومیت‌یافتن گیومه در بین نام اشخاص بهتر است، چنین دیدگاهی را پذیرفت؛ البته این نکته را هم باید مدّنظر قرار داد که به تأکید واردشده در جمله و به‌طور خاص برروی نام اشخاص توجه شود؛ همچنین اگر تنها یک بار در جمله نام اشخاص ذکر می‌شود، می‌توان برای تأکید و برجسته‌کردن از گیومه استفاده کرد؛ اما اگر به‌طور مکرّر نام شخصی در جمله تکرار شود، دیگر به درج گیومه نیازی نیست؛ زیرا به‌دلیل تکرار در جمله، هدف برجسته‌کردن و یا تأکید نیست.

۲) نقطه داخل یا خارج از گیومه: همانطور که پیشتر در نشانهٔ پرانتز چنین اختلاف‌دیدگاه‌هایی بررسی و مبنا بر وجه جملهٔ قبل قرار داده شد، بهتر است در نشانهٔ گیومه هم از همان استدلال گفته‌شده در نشانهٔ پرانتز استفاده کرد و به یک استدلال

منسجم و دقیق برای به‌کارگیری نقطه در داخل یا خارج از پرانتز و گیومه رسید؛ چنانچه وجه جملهٔ قبل از عبارت گیومه با وجه جملهٔ گیومه‌دار یکسان باشد، نشانهٔ نقطه، بیرون از گیومه گذاشته می‌شود؛ زیرا چنین حالتی بیانگر این است که نشانهٔ نقطه مربوط‌به هر دو عبارت است؛ اما اگر وجه جملهٔ قبل عبارت گیومه با وجه جملهٔ گیومه‌دار متفاوت باشد، بهتر است به‌طور اختصاصی نشانهٔ نقطه درون گیومه قرار گیرد تا بدین معنا باشد که نقطه فقط مربوط‌به عبارت گیومه‌دار است.

۳) نقل‌قول‌های طولانی: در این حوزه بیشتر نویسندگان دیدگاهی یکسان دارند که بهتر است گیومه در آغاز هر بند و فقط انتهای بند آخر درج شود. فتوحی و ذوالفقاری هم دیدگاهی مشابه هم دارند که تورفتگی و تغییر فونت اعمال شود. غلامحسین‌زاده هم به گیومهٔ آلمانی یا معکوس اشاره کرده است. در چنین شرایطی بهتر است نظر بیشتر نویسندگان را پذیرفت که در آغاز هر بند و فقط در انتهای بند آخر گیومه درج شود.

سرانجام، بررسی‌ها نشان داد که با در نظرگرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: ۱) نقل‌قول مستقیم؛ ۲) برجسته‌سازی؛ ۳) متمایزکردن؛ ۴) ذکر عنوان مقاله در فهرست پایانی منابع.

۲ـ۸ نشانهٔ عاطفی (!)

الف نقطه، هیجان‌نما یا گرز، نشانهٔ تعجب، نشان انگیزش، نشان توجه از دیگر معادل‌های نشانهٔ عاطفی است.

جدول شمارهٔ ۱۵: نام‌های دیگر نشان عاطفی

نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	فتوحی	انوری	صافی	مایل هروی	غلامحسین‌زاده	کاخی	امینی	ادیب سلطانی	باحقی و ناصح	آرایی‌پور	نویسندگان
	نشان انگیزش/ نشان توجه				هیجان‌نما/ گرز			علامت تعجب	الف‌نقطه	نشانهٔ توجه/ نشانهٔ ندا/ نشانهٔ تعجب	علامت تعجب	هیجان‌نما/ گرز	نشانه
	۱۱۴				۱۰۹			۲۲۶	۲۲۳	۹۳	۷۹	۷۰	صفحه

تعداد کاربردهای نشان عاطفی (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۷ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۱۶: تعداد کاربردها

هاشمی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	صلاح‌جو	فتوحی	انوری	صافی	حرّی	مایل‌هروی	غلامحسین‌زاده	جهان‌بخش	سمیعی گیلانی	کاخی	امینی	ادیب‌سلطانی	باحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
۲	۱	۴	۱	–	–	۳	۱	۱	۲	–	۲	۳	۵	۲	۷	۱	۱	کاربردها

نشانهٔ عاطفی که به‌غلط در زبان فارسی به «علامت تعجب» شهرت یافته است، فقط بیان‌کنندهٔ نشانهٔ تعجب نیست؛ بلکه در پایان جمله‌هایی ذکر می‌شود که حالات شدید نفسانی و عاطفی را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، این نشانه جنبهٔ عاطفی و احساسی دارد و در انواع جمله به کار می‌رود. استفاده از این نشانه در متن به نویسنده کمک می‌کند تا آهنگ سخن و حس گفتار خود را برای هر جمله مشخص کند (رک. امینی، ۱۳۹۸: ۲۲۳).

– «معلم ریاضی باز هم دیروز عصبانی بود – مثل همیشه! – و کلاس درس را ترک گفت» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۶۷).

■ نویسنده بدون آنکه دلیل خود را بیان کند، نشانهٔ عاطفی را در کنار خط فاصله درج کرده است و سؤالی را در ذهن خواننده باقی گذاشته است که «هدفش از درج نشانهٔ عاطفی در کنار خط فاصله چیست؟».

علاوه‌بر این، اختلاف‌دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص دیده شد؛ به‌طوری که گاهی برای یک کاربرد خاص چند نشانه پیشنهاد شده است. ازجمله:

۱) بعد از منادا (ویرگول، نشانهٔ عاطفی): اگر نشانه‌های ندا (ا، یا، ای) در منادا وجود داشته باشد، می‌توان از نشانهٔ ویرگول سود جست و در صورت نبود نشانه‌های ندا بهتر است از علامت عاطفی استفاده کرد که در این میان مایل هروی استدلالی را بیان کرده است: «برخی از مصححان در موارد ندایی نیز از این علامت استفاده می‌کنند به‌مانند ای بوعلی!.../ ای خدایا!... به گمان نگارندهٔ این سطور در مواردی که حروف و یا کلمات ندائیه ظاهر باشد، به‌کاربردن نشانهٔ مزبور امری زاید می‌نماید؛ ولیکن در مواردی، در متون کاربردهای ندایی هست که فاقد حروف و کلمات ندائیه است. در این صورت اگر علامت/! / استعمال شود، تسهیل در قرائت متن را فراهم خواهد آورد» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۷). همچنین، خاکی با آوردن مثالی «آقایان! لطفاً ساکت باشید./ پرویز! به تو گفتم: برو خانه» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۱۵) نشان‌دهندهٔ تأیید چنین استدلالی است.

۲) بعد از اصوات: اگر بعد از اصوات حرف ربط «که» یا متمم آمده باشد، نیازی به درج هیچ نشانه‌ای بعد از اصوات نیست و بهتر است در چنین شرایطی در انتهای جمله نشانهٔ عاطفی گذاشته شود. مانند حاشا که من به موسم گل ترک می کنم!/ آفرین بر تو! و در غیر این صورت، نشانهٔ عاطفی بلافاصله بعد از اصوات آورده می‌شود.

۳) درج نشانهٔ عاطفی درون پرانتز (استهزا و ریشخند، تردید و ابهام): در نشانهٔ پرسش همهٔ نویسندگان بر این باور بودند که تنها نشانهٔ پرسش داخل پرانتز قرار می‌گیرد که بیانگر بیان مفهوم تردید و ابهام است و چنین کاربردی بیشتر در نسخ خطّی دیده می‌شود. در این میان، در نشانهٔ یادشده بیشتر نویسندگان معتقدند که درج نشانهٔ عاطفی درون پرانتز بیانگر مفهوم استهزاست. این درحالی است که نیکوبخت و قاسم‌زاده در نشانهٔ پرسش، درج نشانهٔ پرسش و عاطفی را در کنار هم بیانگر مفهوم استهزا می‌دانند. درنهایت، در چنین شرایطی نظر بیشتر نویسندگان پذیرفته می‌شود.

۴) درج نشانهٔ عاطفی و سؤال کنار هم (استفهام انکاری، تمسخر، جملهٔ پرسشی به همراه تعجب یا بالعکس): طبق استدلال‌های ازپیش گفته‌شده (استفهام انکاری: درج نشانهٔ عاطفی/ تمسخر: درج نشانهٔ عاطفی درون پرانتز) چنین کاربردهایی تنها بیانگر جملات عاطفی به همراه پرسشی است.

با درنظرگرفتن اختلاف‌ها، چنین کاربردهایی را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: ۱) در پایان اصوات؛ ۲) برای نشان‌دادن احساسات دو گانه؛ ۳) در پایان جمله‌های امری از نوع تأکیدی.

۲ـ۹ نقطه (.)

ایست‌نما، ایست کامل، ایست، درنگ، مکث یا توقّف کامل معادل‌های دیگر نقطه است.

جدول شمارهٔ ۱۷: نام‌های دیگر نقطه

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	ایست‌نما		ایست							ایست کامل			
صفحه	۶۹		۸۶							۴۳			

همچنین تعداد کاربردهای نقطه (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۱۰ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۱۸: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم زاده	هاشمی
کاربردها	۳	۳	۱۰	۵	۵	۲	۱	۲	۲	۴	۳	۲	۴	۱	۵	۸	۹	۱۰

نقطه نشانهٔ مکث کامل است که در پایان جمله‌های خبری، امری (غیرسؤالی، غیرِ عاطفی) و همچنین در پایان جمله‌های پرسشی غیرِمستقیم به نشانهٔ ختم جمله آورده می‌شود. جداکنندهٔ جمله‌های مستقل از یکدیگر است که در پایان یک بند یا عبارت برای وقف بلند درج و پس از آخرین حرف جمله، بدون فاصله آورده می‌شود.

تعدادی از نویسندگان در ذکر کاربردهای نقطه، سخنان کلّی و مبهمی گفته‌اند؛ برای نمونه – «نقطه معمولاً در انتهای جملهٔ خبری و نیز در پایان جملهٔ امری خفیف و پرسش غیرمستقیم قرار می‌گیرد» (حرّی، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

■ در اینجا منظور از جملهٔ امری خفیف مشخّص نیست؛ آیا در مقابل، جملهٔ امری قوی نیز وجود دارد؟ و این دو را چگونه می‌توان از یکدیگر متمایز کرد؟

– «در پایان جمله قرار می‌گیرد و نشانهٔ وقف کامل است» (صافی، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

■ منظور از «در پایان جمله» چیست؟ و چه جمله‌ای مدّنظر است؟

– «آنجا که یک مجموعهٔ کلّی را به‌صورت جزءجزء تقسیم می‌کنیم و برمی‌شماریم» (یاحقّی و ناصح، ۱۳۹۷: ۷۴).

■ محتوا به‌گونه‌ای بیان شده است که نشانهٔ دونقطه به ذهن می‌رسد و بهتر بود، این جمله را بدین صورت اصلاح می‌کردند: بعد از اعداد در برشمردن اجزای کلّی.

– «در پایان جملهٔ کامل و در پایان عبارات یک مطلب و بند گذارده می‌شود» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۵).

■ ابهامی وجود دارد و این پرسش در ذهن ایجاد می‌شود که منظور از جملهٔ کامل، چه جمله‌ای است و بهتر بود، جزئی‌تر این مقوله بررسی می‌شد.

– کاخی ذیل کاربردها به بررسی نشانه‌ها در زبان باختری اشاره کرده است (رک. کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۹).

■ جای سؤال است که «یک شیوه‌نامهٔ فارسی با ذکر کاربردهای نشانه‌های نگارشی در متون فارسی، با چه هدفی تعدادی از این نشانه‌ها را در زبان باختری بیان کرده است؟»؛ حتی نویسنده منظور خودش را از زبان‌های باختری مشخص نکرده است.

گاهی دیده شد که مثال‌ها با کاربردهای ذکرشده تطابق ندارد؛ مانند – «پس از پایان جملهٔ دستوری مانند ابوریحان بیرونی از دانشمندان بزرگ ایران است» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۶).

– «باید از همه تشکر کنم» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۷).

■ این دو نویسنده چنین مثالی را در ذیل کاربرد امریِ غیر تأکید مطرح کرده‌اند که در این مثال کلمهٔ «باید» مفهوم بار تأکید را در خود دارد.

■ بسیاری از نویسندگان در ذکر کاربردها از اصطلاحات درستی استفاده نکرده‌اند که باعث ایجاد ابهام و سردرگمی خوانندگان می‌شود؛ یا گاهی مباحث انشا، دستور، بلاغت را در کاربردها به میان آورده‌اند؛ برای نمونه، یاحقّی و ناصح، سمیعی گیلانی، انوری و ذوالفقاری یکی از کاربردهای نقطه را در پایان جمله‌های انشایی مطرح کرده‌اند. این درحالی است که جمله‌های انشایی به انواعی تقسیم می‌شود و هرکدام از اقسام، نشانهٔ خاص خودش را دارد.[۴] بهتر بود، این نویسندگان منظورشان را از جمله‌های انشایی روشن می‌کردند. گاهی دیده می‌شود که نویسندگان محتوای دستور زبانی را در کاربردهای نقطه مطرح کرده‌اند؛ برای نمونه – «پس از پایان جمله‌های دستوری» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۶). در ابتدا بسیار مبهم و کلّی است و نوع جمله‌های دستوری را روشن نکرده است و براساس فهرستی که در پایان کتاب آمده، معادل لاتین Grammatik شده است؛ بنابراین مشخص می‌شود که مفهوم دستور زبانی مدّنظر نویسنده بوده است که این خود باعث می‌شود، ذهن خواننده به‌سمت دستور زبان کشیده شود.

– «در پایان یک جملهٔ ساده» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۷).

■ با این فن بیان همچنان ذهن خواننده به‌سمت مباحث دستور زبان کشیده می‌شود؛ به‌طوری که جملهٔ ساده را در مقابل جملهٔ مرکّب قرار می‌دهد و در ادامهٔ این کاربرد (بدون سؤال یا ابراز حیرت، خشم، افسوس، تردید، یا حالاتی از اینگونه) نویسنده بحث نگارش و ویرایش را با مباحث بلاغی ترکیب کرده است. نمونه‌ای دیگر – «در آخر جملهٔ کامل خبری و امری (ساده یا مرکب)» (خاکی، ۱۴۰۰: ۱۰۳).

علاوه‌بر انتقادها و ابهام‌ها، اختلاف‌دیدگاه‌هایی در کاربردهای خاص دیده شد و یا گاهی برای یک کاربرد چند نشانه پیشنهاد شده بود. ازجمله:

۱) بعد از جمله‌های امری (نشانهٔ عاطفی، نقطه): باتوجه به دیدگاه‌های متفاوت نویسندگان اینگونه برداشت می‌شود که بهتر است در جمله‌های امری، میزان تأکید را در نظر گرفت؛ این میزان تأکید با خوانش متن مشخص می‌شود و در صورت وجود تأکید در جمله‌های امری، از نشانهٔ عاطفی استفاده شود و در صورت غیرتأکیدی‌بودن جمله از نشانهٔ نقطه استفاده شود.

۲) بعد از علائم اختصاری مشهور (ه. ق./ ه. ق/ ق./ ق): با وجود تشتّت آرای فراوانی که در علائم اختصاری مطرح شده است، بهتر است که نویسندگان در افزودن نقطه در بین علائم اختصاری، یکی از دو اصول زیر را انتخاب و در متن اعمال کنند تا به‌دنبال آن یکدستی در متن ایجاد شود: الف) اگر بعد از حرف آخر نشانهٔ اختصاری نقطه گذاشته شود (ه. ق.) باید به‌دنبال آن در نشانه‌های تک‌حرفی (ق.) ، (ش.) هم نقطه درج شود؛ ب) اگر بعد از حرف آخر نشانهٔ اختصاری نقطه گذاشته نشود (ه. ق) باید به‌دنبال آن هم در نشانه‌های تک‌حرفی (ق) نقطه گذاشته نشود.

انتخاب هریک از دو اصول به پسند نویسندگان بستگی دارد؛ ولی آنچه در انتخاب این دو اصول اهمیت دارد، یکدستی در به‌کارگیری نقطه است تا بدین‌صورت ابهام‌ها و دوگانگی برای خوانندگان به همراه نداشته باشد.

با در نظرگرفتن اختلاف دیدگاه‌ها، این کاربردها را می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت: ۱) در پایان جمله‌های خبری و امری؛ ۲) پس از کوته‌پاسخ‌ها؛ ۳) پس از علائم اختصاری؛ ۴) پس از جمله‌های پرسشی غیرمستقیم؛ ۵) در پایان ارجاعات درون متن یا پایان متن؛ ۶) در بین اجزای یک پایگاه اینترنتی؛ ۷) در پایان نقل‌قول مستقیم، پس از گیومه.

۲ـ۱۰ نقطه ویرگول (؛)

از این نشانه با معادل‌هایی مانند نقطه ـ کاما، نقطه ـ بند، درنگ ـ نقطه، سرکج نقطه، جدایی‌نما یا فنر در شیوه‌نامه‌ها سخن به میان آمده است.

جدول شمارهٔ ۱۹: نام‌های دیگر علائم نقطه‌ویرگول

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	غلامحسین‌زاده	مایل هروی	صافی	انوری	فتوحی	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده
نشانه	جدایی‌نما/ فنر			سرکج نقطه								جدایی‌نما	نقطه ـ کاما/ نقطه ـ بند/ درنگ ـ نقطه
صفحه	۷۰			۲۱۴								۱۰۸	۴۸

تعداد کاربردهای نقطه‌ویرگول (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱تا ۸ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۲۰: تعداد کاربردها

نویسندگان	آریانپور	یاحقی و ناصح	ادیب سلطانی	امینی	کاخی	سمیعی گیلانی	جهان بخش	غلامحسین زاده	مایل هروی	حرّی	صافی	انوری	فتوحی	صلح جو	ذوالفقاری	خاکی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	هاشمی
کاربردها	۱	۳	۸	۴	۸	۳	۱	۶	۲	۳	۱	۳	۳	۱	۴	۵	۵	۵

این نشانه حدّفاصل بین نقطه و ویرگول است؛ بدین معنی که درنگ آن کوتاه‌تر از نقطه و بلندتر از ویرگول است. جایگاه نقطه‌ویرگول در پایان جمله‌هایی است که با اضافه‌شدن یک جملهٔ توضیحی یا تکمیلی به جملهٔ قبل، درمجموع یک جملهٔ کامل را تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر، جمله ازنظر دستوری کامل و با جملهٔ قبل ارتباط معنایی دارد.

در بررسی کاربردهای علائم نگارشی در شیوه‌نامه‌ها، به‌دلیل شباهت‌های کاربرد نشانهٔ یادشده با ویرگول، شواهدی به شرح زیر دیده شد:

– «عمل‌های جراحی که ایشان تاکنون در این بیمارستان انجام داده‌اند، به قرار زیرند

۱. برداشتن آپاندیس، ۱۷ مورد؛

۲. فتق مختنق، سه مورد؛

۳. کیسهٔ صفرا، ۱۱ مورد؛

.....

۲۸. وول وولوس، ۵ مورد» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۸۳).

■ بهتر بود در شیوهٔ نوشتن تعداد گزینه‌ها یکدست عمل می‌شد و گزینهٔ دوم را به‌صورت عددی ذکر می‌کرد.

– «معلمان از نتیجهٔ امتحانات خشنود بودند؛ شاگردان، نیز» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۵).

■ در این مثال به‌دلیل نبود ابهام و یا دوگانگی در معنای و مفهوم جمله، نیازی به درج ویرگول بعد از نهاد (شاگردان) نیست. تنها زمانی بعد از نهاد ویرگول گذاشته می‌شود که خواننده به‌اشتباه نهاد را با کسره بخواند که در این صورت مفهومی ثانوی به ذهن متبادر می‌کند؛ در این شرایط برای پرهیز از دوگانگی در مفهوم ویرگول درج می‌شود. همچنین در کاربردهای مطرح‌شده، یعنی – «وصل‌کردن دو جملهٔ کوتاه بهم که دربارهٔ یک موضوع هستند./ وصل‌کردن جمله‌های نسبتاً بلند که دربارهٔ یک موضوع باشند» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۳ و ۲۴۵).

■ محتوای کاربردها یکسان است و نیازی به مجزّاکردن آنها در دو کاربرد جداگانه نیست؛ بهتر است بدین شکل اصلاح شود: برای وصل‌کردن دو جمله به یکدیگر که دربارهٔ یک موضوع هستند، خواه جملهٔ کوتاه باشد و خواه بلند.

– «دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد: دانشکدهٔ ادبیات؛ شامل رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی؛ دانشکدهٔ علوم، شامل رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی، و زیست‌شناسی؛ دانشکدهٔ بهداشت، شامل رشته‌های پزشکی، دندان‌پزشکی، و داروسازی» (کاخی، ۱۳۸۱: ۲۴۵).

■ مثال فوق اگر به‌صورت فهرست‌وار نوشته شود، منسجم‌تر خواهد بود. همچنین، نویسنده در درج نشانه‌ها، یکدست عمل نکرده است و در برشمردن دانشکده‌ها قبل از «و» ویرگول گذاشته است که به‌دلیل نبود ابهام در متن نیاز به درج ویرگول قبل از «واو» نیست؛ بنابراین می‌توان مثال فوق را به دو صورت اصلاح کرد:

دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد:

– دانشکدهٔ ادبیات، شامل رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی؛

– دانشکدهٔ علوم، شامل رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی و زیست‌شناسی؛

– دانشکدهٔ بهداشت، شامل رشته‌های پزشکی، دندان پزشکی و داروسازی.

دانشگاه شهر ما سه دانشکده دارد: دانشکدهٔ ادبیات (رشته‌های ادبیات فارسی، فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ، جغرافیا و زبان‌های خارجی)؛ دانشکدهٔ علوم (رشته‌های فیزیک، شیمی، ریاضی و زیست‌شناسی)؛ دانشکدهٔ بهداشت (رشته‌های پزشکی، دندان پزشکی و داروسازی).

– «این نشانه را می‌توان در آغاز جمله‌هایی که نتیجه یا دلیل جمله‌های قبل از خوداند و با [زیرا، زیراکه، چرا، چراکه، چه، تا] و امثال آن شروع می‌شوند، گذارد» (مایل هروی، ۱۳۷۹: ۴۹۶).

■ از آنجایی که حرف ربط «تا» برقرارکنندهٔ پیوند میان دو جمله است، قبل از آن نیازی به گذاشتن هیچ نشانه‌ای نیست؛ مگر اینکه استثنایی وجود داشته باشد که در حال حاضر در بین نویسندگان استثنایی دیده نشده است و بهتر بود، برای درک بهتر مثالی را بیان می‌کردند.

– «این مذاکرات، به نتیجه نخواهد رسید؛ اگر هم با واکنش کشورهای حوزهٔ خلیج فارس روبه‌رو شود، ممکن است به ایجاد تنش‌های درازمدت میان دو طرف مذاکره منجر شود» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۲).

■ در مثال فوق بعد از نهاد، گذاشتن ویرگول ضروری نیست؛ زیرا تنها درصورتی بعد از نهاد می‌توان از ویرگول استفاده کرد که واژه‌ای با کسره به نهاد اضافه شده باشد و منجر به دوگانه‌خوانی شود؛ در این صورت برای پرهیز از دوگانه‌خوانی درج ویرگول الزامی است. همچنین، ذوالفقاری نکته‌ای را یادآور می‌شود که – «قبل از علامت نقطه‌ویرگول باید فعل باشد؛ در غیر این صورت از ویرگول استفاده می‌کنیم» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۳۳).

■ ذوالفقاری راه‌حل خوبی ارائه کرده است؛ ولی شاید استثناهایی هم در آن وجود داشته باشد؛ گاهی ممکن است، با مثال‌هایی روبه‌رو شد که با وجود فعل، نتوان از نشانهٔ نقطه‌ویرگول استفاده کرد؛ مانند از یک‌سو مهربان بود، ازسوی دیگر حسابگر؛ بنابراین بهتر است در چنین حکمی بار معنایی جملهٔ قبل را هم مدّنظر قرار داد. به عبارت دیگر، اگر معنای جملهٔ قبل ناقص باشد، از ویرگول استفاده می‌شود و درصورتی که معنای جملهٔ قبل کامل باشد، از نشانهٔ نقطه‌ویرگول می‌توان بهره برد. همچنین، گاهی برای برشمردن اجزایی که مربوط به یک حکم کلّی هستند، مقوله‌ها به‌صورت جمله ذکر نشده است. مانند: «۱) در زبان عربی؛ ۲) در زبان فارسی؛ ۳) در زبان ترکی» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۵)؛ بنابراین در ویرایش جمله‌ها نمی‌توان فقط جنبهٔ دستوری صرف را مدّنظر قرار داد و بهتر است به جنبهٔ محتوایی هم توجه کرد؛ برای نمونه، در جملهٔ «علی آمد؛ اما برادرش را نیاورد». در جملهٔ «علی آمد» به‌لحاظ دستوری جمله‌ای کامل است که هیچ نقصی در آن دیده نمی‌شود. به همین دلیل، می‌توان نشانهٔ نقطه را درج کرد؛ اما با در نظرگرفتن جنبهٔ محتوایی جمله، اینطور به نظر می‌رسد که جملهٔ دوم ازلحاظ مفهوم با جملهٔ قبل از خود پیوستگی دارد. به عبارت دیگر، دو جمله به‌ظاهر مستقل هستند؛ ولی در معنا تکمیل‌کنندهٔ یکدیگرند. به همین دلیل باید در چنین شرایطی از نقطه‌ویرگول استفاده کرد.

علاوه‌بر این گاهی اختلاف دیدگاه‌هایی دیده می‌شود؛ ازجمله:

۱) قبل از واو عطف: در هنگام بررسی و مطالعه بر روی مثال‌هایی که نویسندگان در ذیل کاربردها مطرح کرده‌اند، گزینه‌هایی دیده شد که با نشانهٔ ویرگول تناقضی را به وجود آورده است؛ مانند کاربرد نقطه‌ویرگول قبل از «واو» عطف. باتوجه به اینکه حرف «و» ازلحاظ دستوری پیوند و ارتباطی میان دو جمله برقرار می‌کند، بهتر است قبل از آن هیچ نشانه‌ای مانند ویرگول، نقطه‌ویرگول و... درج نشود. به‌استثنای مبحث ویرگول آکسفورد که برای رفع ابهام در جمله، گذاشتن ویرگول قبل از «و» مانعی ندارد و با درج نشانهٔ نقطه‌ویرگول یا ویرگول گویا آن ربط میان دو جمله قطع می‌شود.

۲) قبل از حرف ربط «اما»، «زیرا» (ویرگول، نقطه‌ویرگول): باتوجه به اینکه چنین حروفی از کلمه‌های توضیحی هستند و بار معنایی جملهٔ قبلشان کامل است، بهتر است همیشه قبل از چنین حروفی (اما، ولی، زیرا، بنابراین، درنتیجه، به‌طوری که، درحالی که، ازاین‌رو، البته، با این حال) به‌جای ویرگول از نقطه‌ویرگول استفاده کرد؛ همچنین، نیازی به درج نشانهٔ ویرگول بعد از این کلمه‌ها نیست.

۳) حذف فعل به قرینه: گاهی که فعل به قرینه حذف شده است، در بین دو جمله یکی از حروف ربط (اما، و، ولی، یا، نه، ولیکن، و...) می‌آید؛ بنابراین در گذاشتن یا نگذاشتن نقطه‌ویرگول متناسب با هریک از حروف ربط عمل می‌شود.

با درنظرگرفتن این اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: ۱) قبل از کلمه‌های توضیحی (زیرا، اما، ولی، بنابراین، درحالی که، درنتیجه، برای مثال، یعنی، ازاین‌رو، به‌طوری که...)؛ ۲) برای جداکردن اجزای مربوط به یک مقولهٔ کلّی (درپایان هر مقوله نقطه‌ویرگول و مقولهٔ آخری نقطه)؛ ۳) میان ارجاع‌دهی درون‌متنی دو یا چند منبع؛ ۴) در جمله‌های شرطی یا جمله‌هایی با ویرگول متعدد (به‌جای ویرگول اصلی از نقطه‌ویرگول استفاده شود)؛ ۵) برای جداکردن جمله‌هایی به‌ظاهر مستقل و در معنا مرتبط به یکدیگر.

۲ـ۱۱ ویرگول (،)

این نشانه در شیوه‌نامه‌ها معادل‌هایی همچون کاما یا درنگ‌نما، عصا، سرکج یا کجک، بند، درنگ دارد.

جدول شمارهٔ ۲۱: نام‌های دیگر ویرگول

نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	فتوحی	انوری	صافی	مایل هروی	غلامحسین‌زاده	کاخی	امینی	ادیب سلطانی	یاحقی و ناصح	ویرگول	نویسندگان
	بند	کاما/ درنگ‌نما							سرکج	درنگ	کجک/ سرکج	درنگ‌نما/ عصا	نشانه
	۱۰۵	۲۹							۲۱۲	۷۶	۷۵	۷۰	صفحه

تعداد کاربردهای ویرگول (بدون درنظرگرفتن تبصره‌ها) از ۱ تا ۲۲ کاربرد متغیّر است:

جدول شمارهٔ ۲۲: تعداد کاربردها

هاشمی	نیکوبخت و قاسم‌زاده	خاکی	ذوالفقاری	صلح جو	فتوحی	انوری	صافی	حرّی	مایل هروی	غلامحسین‌زاده	جهان بخش	سمیعی گیلانی	کاخی	امینی	ادیب سلطانی	یاحقی و ناصح	آریانپور	نویسندگان
۱۶	۱۸	۱۵	۷	۹	۹	۹	۲	۱۳	۱	۱۲	۱	۱۱	۲۲	۵	۲۶	۵	۱	کاربردها

ویرگول نشانهٔ مکث کوتاه و پیونددهندهٔ اجزای دو طرف جمله است. مشروط به اینکه مفهوم جملهٔ اول ناقص و جملهٔ دوم تکمیل‌کنندهٔ جملهٔ اول باشد. این نشانه بیشتر تابع لحن کلام است و در پایان اجزای نیمه‌مستقل ذکر می‌شود.

از فواید کاربرد ویرگول در متن عبارت است از:

۱) کمک به رفع ابهام در جمله؛ ۲) سهولت در خواندن؛ ۳) درک بهتر مطلب.

در هنگام بررسی کاربردهای شیوه‌نامه‌ها تنها اختلاف‌دیدگاه‌هایی در بخش‌هایی خاص دیده شد؛ به‌طوری که گاه برای یک کاربرد چندین نشانه پیشنهاد شده است؛ ازجمله:

۱) در بین عطف سازه‌های هم‌پایه: در نثر (در صورتی که مسجّع و آهنگین نباشد) برای پرهیز از تکرار «واو» می‌توان از ویرگول استفاده کرد؛ زیرا تکرارکردن واو عطف در بین تک‌تک کلمه‌ها صورت زیبایی ندارد و خوانش متن برای خواننده خسته‌کننده می‌شود؛ اما در شعر (متون منظوم) از آنجایی که باید وزن شعر را در نظر داشت، بهتر است همچنان گذاشتن واو در جای خود باقی بماند؛ چون با حذف‌کردن آن، وزن شعر به هم می‌خورد؛ بنابراین در چنین مواقعی باید نوع متن را مدّنظر قرار داد که منثور یا منظوم است. گفتنی است در ذیل کاربرد یادشده، بیان این نکته ضروری است: همهٔ نویسندگان بر این عقیده هستند که در عطف سازه‌های هم‌پایه، به‌جای واو عطف مکرّر، می‌توان از ویرگول استفاده کرد؛ بنابراین لزومی ندارد که نشانهٔ «را» در بین سازه‌های هم‌پایه قرار گیرد. مانند: «چه کسی سپیده‌دم را، نیمروز را، و نیمه‌شب را گسترده است؟» (غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۸: ۴۲). «زمین را، آسمان را، ستاره را، و انسان را خدا آفرید» (نیکوبخت و قاسم‌زاده، ۱۳۹۱: ۴۸).

۲) قبل و بعد از نشانهٔ مفعولی «را»: در به‌کارگیری نشانهٔ ویرگول قبل یا بعد از «را» اختلاف‌دیدگاه‌ها و تناقض‌هایی مطرح است که خواننده را سردرگمی می‌کند. درنهایت ضرورتی ندارد که نویسندگان نشانهٔ «را» را به‌صورت یک شاخص جداگانه بررسی کنند. به‌ویژه دربارهٔ به‌کارگیری ویرگول بعد از «را»؛ زیرا همهٔ ضرورت‌هایی که نویسندگان مطرح کرده‌اند، درواقع، همان کاربردهایی است که در زیرمجموعهٔ ویرگول قرار دارد؛ یعنی جداکردن کلمه‌هایی که مربوط به یک حکم کلّی هستند و با توجه به اینکه این کاربرد ویرگول به یک قانون کلّی درآمده است، هرچیزی (هرموردی) می‌تواند زیرمجموعهٔ این قانون کلّی قرار گیرد؛ ازجمله خود نشانهٔ «را».

۳) بعد از نهاد: در هنگام رویارویی با نهاد درصورتی می‌توان بعد از آن ویرگول گذاشت که کلمه‌ای با کسره به نهاد اضافه شده باشد و منجر به دوگانه‌خوانی شود. در چنین شرایطی، بهتر است بعد از نهاد ویرگول درج شود؛ ولی اگر کلمه‌ای با کسره به نهاد اضافه نشده باشد، لزومی به گذاشتن ویرگول بعد از نهاد نیست.

۴) بعد از کوته‌پاسخ‌ها (نقطه، ویرگول): باتوجه به دیدگاه‌های مختلف و تناقض‌های به‌وجودآمده، می‌توان دو شرط را برای کوته‌پاسخ‌ها در نظر گرفت: الف) درصورتی که کوته‌پاسخ‌ها درنگ پایانی داشته باشند. به عبارت دیگر، اگر جمله‌ای بعد از آن ذکر نشود، حکم یک جملهٔ کامل را دارد و نشانهٔ نقطه بعد از آن درج می‌شود؛ ب) درصورتی که کوته‌پاسخ‌ها درنگ پایانی نداشته باشند و جمله‌ای در ادامهٔ آن بیاید؛ در چنین شرایطی، نشانهٔ ویرگول گذاشته می‌شود.

۵) بعد از حرف ربط «که»: یکی از مباحثی که در مثال‌های نویسندگان اختلاف‌نظر دیده شد، گذاشتن ویرگول قبل از حرف ربط «که» است. از آنجایی که حروف ربط دو جمله را به یکدیگر پیوند می‌دهند، به‌ویژه حرف ربط «که» ازلحاظ دستوری پیوند را بین دو جمله برقرار می‌کند و با جملهٔ بعد خود یک عبارت وصفی می‌سازد؛ بنابراین قبل از حرف ربط «که» ویرگول گذاشته نمی‌شود؛ مگر در جمله‌هایی که حرف ربط «که» عبارت وصفی ایجاد کرده است و قبلش جملهٔ معترضه آمده باشد؛ مانند «علی علیه‌السّلام، که ابوتراب لقب داشت، امام اول شیعیان است» (هاشمی، ۱۳۹۹: ۷۱۴). در این مثال به‌دلیل وجود جملهٔ معترضهٔ علیه‌السّلام قبل از حرف ربط «که» ویرگول گذاشته شده است و از آنجایی که دو طرف جملهٔ معترضه باید ویرگول درج شود، بنابراین بهتر است بدین صورت اصلاح شود: علی، علیه‌السّلام، که ابوتراب لقب داشت، امام اول شیعیان است؛ بنابراین تنها با روبه‌روشدن چنین (جمله‌های معترضه) ویرگول قبل از حرف ربط «که» گذاشته می‌شود. در غیر این صورت گذاشتن ویرگول قبل از حرف ربط «که» صحیح نیست؛ «آخر ای پسر جان، لا اله الا الله، اینقدر وقتت را تلف نکن» (ادیب سلطانی، ۱۳۷۴: ۷۹)؛ حتی در صورت رویارویی با یک بند غیرتحدیدی هم نیازی به درج ویرگول قبل از «که» نیست و نباید ملاک قابلیت حذف از جمله را مدّنظر قرار داد که صلح‌جو بدان اشاره کرده است.

بندهای تحدیدی بندهایی هستند که بخشی از ساختار دستوری نهاد است و نهاد را در یک ویژگی خاصی منحصر می‌کند؛ به‌طوری که نمی‌توان نهاد را از جمله حذف کرد؛ زیرا با حذف آن، نهاد نامشخص و ناکامل و درنهایت، جمله با ابهامی روبه‌رو می‌شود؛ مثلاً دختری که لباس آبی به تن دارد، قهرمان شنای مدرسه است. در این جمله منظورمان هر دختری نیست؛ بلکه نهاد (دختر) را در ویژگی خاصی منحصر کرده‌ایم و منظورمان دختری است که لباس آبی به تن دارد؛ اما در بندهای غیرتحدیدی (توضیحی) تنها یک توضیح اضافی دربارهٔ نهاد داده می‌شود؛ به‌طوری که می‌توان آن توضیح اضافی را از جمله حذف کرد، بدون آنکه نهاد نامشخص و یا جمله مبهم شود؛ مانند خانم علی‌نژاد، که لباس آبی به تن دارد، قهرمان شنای این مدرسه است. در این جمله یک توضیح اضافی دربارهٔ خانم علی‌نژاد داده‌ایم که به‌راحتی از جمله حذف‌شدنی است (رک. صلح‌جو، ۱۳۹۹: ۲۳۲).

بررسی‌ها نشان داد که با درنظرگرفتن اختلاف‌ها، تعداد کاربردهایی که می‌توان برای این نشانه در نظر گرفت، عبارت است از: ۱) بعد از منادا؛ ۲) بین جمله‌های پایه و پیرو (اگر جملهٔ پیرو مقدّم باشد، ویرگول و درصورت مقدّم‌بودن جملهٔ پایه،

نقطه‌ویرگول)؛ ۳) بین عطف سازه‌های هم‌پایه؛ ۴) بین عبارت و جمله‌های هم‌پایه؛ ۵) دو طرف جمله‌های معترضه، دعایی و بدل؛ ۶) بین دو کلمهٔ تکراری؛ ۷) بعد از گروهای قیدی در آغاز جمله؛ ۸) حذف اسم و فعل‌ها؛ ۹) برای پرهیز از کژتابی؛ ۱۰) برای جداکردن آدرس، منابع، اعداد، نام‌خانوادگی از نام، نام کتاب از نام نویسنده.

۳ـ نتیجه

استفاده از مثال به‌جای شاهد، تطابق‌نداشتن کاربردها با مثال، تنها با هدف تأیید کاربردهای پیشنهادشده، ابهام و نارسایی محتوای کاربردها و آمیختنِ مباحث بلاغی و دستوری از اشکالات اساسی شیوه‌نامه‌هاست. علائم نگارشی برای پرهیز از اشتباه و فهم درست مطلب و رفع پاره‌ای از ابهام‌هاست و افراط در به‌کارگیری آن یا پیشنهادهای متنوّع برای کاربردها، کار تشخیص را برای ویراستاران و نویسندگان دشوار می‌کند و از پایبندی افراد در به‌کارگیری صحیح این علائم در متن می‌کاهد؛ بنابراین با بهره‌گیری از شاخص‌هایی که برخی از نویسندگان برشمرده‌اند، می‌توان در کمترین زمان، یکی از این دو نشانه‌ای را برگزید که کاربرد آنها به هم نزدیک است. در کاربرد علائم نگارشی باید به این نکته توجه کرد که به اقتضای مطلب و فراخور متن از این نشانه‌ها استفاده کرد؛ هرچند با توجه به اصول و قواعدی که در هر نشانه وجود دارد، به‌طور طبیعی استثناهایی هم در کنار آنها دیده می‌شود. برای پرهیز از تشتّت یک نام برای علائم نگارشی برگزیده و در فرهنگ لغات و اصطلاحات و دانشنامه‌ها مدخلی برای آنها در نظر گرفته شود. از کاربرد دو علامت نگارشی به‌دنبال هم پرهیز شود؛ هرچند به‌کارگیری آنها ضروری باشد؛ مانند کاربرد گیومه در متن‌هایی که از مکالمه‌های متعدد تشکیل شده است؛ زیرا چشم‌نوازبودن متن را نیز باید حفظ کرد. در به‌کارگیری علائم نگارشی پیشنهاد می‌شود، به معنای هر نشانه در علوم خاص توجه شود؛ زیرا گاهی بعضی از علائم نگارشی، مانند خط فاصله، در برخی از علوم بیان‌کنندهٔ مفهوم خاصی است.

پی‌نوشت

۱. گفتنی است ملاک تحقیق حاضر آخرین چاپ شیوه‌نامه‌ها بوده است تا آخرین تغییرات و اصلاحات نویسندگان در آنها انجام شده باشد؛ اما با وجود تلاش‌هایی که برای دستیابی به چاپ نهایی تعدادی از کتاب‌ها صورت گرفت، به آنها دست نیافتیم؛ بنابراین چاپ سال‌های قبل را که با چاپ‌های بعد از آن تفاوتی نداشت، نقد و بررسی کردیم.

۲. کتاب‌ها و مقاله‌هایی دیده شد که با وجود عنوان کتاب/ مقاله اشاره‌ای به علائم نگارشی در آن نشده بود؛ مانند ۱) *دربارهٔ ویرایش* زیر نظر نصرالله پورجوادی؛ ۲) *شیوه‌نامهٔ دانشنامهٔ جهان اسلام* نوشتهٔ احمد سمیعی گیلانی؛ ۳) مقاله‌ای با عنوان «کارگاه ویرایش (درباب علائم سجاوندی)» نوشتهٔ رویا یدالّلهی و... . در هنگام بررسی منابع تحقیق کتاب‌ها و مقاله‌هایی در زمینه‌های تاریخی و تصحیح متون وجود داشت؛ مانند *سه‌نقطه*: ایرج افشار، *راهنمای تصحیح متون*: جویا جهانبخش، *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطّی*: نجیب مایل هروی، *سنّت تصحیح متن در ایران پس از اسلام*: مجتبی مجرّد، *تعیین علائم اختصاری نسخه‌ها در تصحیح متون*: عباس بگ‌جانی که از این میان، تنها در دو شیوه‌نامهٔ *راهنمای تصحیح متون* از جویا جهانبخش و *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی* از نجیب مایل هروی، به علائم نگارشی اشاره شده بود و بقیهٔ منابع از دایرهٔ تحقیق کنار گذاشته شد.

۳. برای بررسی کاربردهایی که به‌صورت مستقیم از شیوه‌نامه‌ها نقل شده است از – و برای جملاتی که نقد، تحلیل و انتقادی بر کاربردها یا مثال‌ها وارد شده، از ■ و برای جداکردن شواهد و مثال‌ها از / استفاده شده است.

۴. کتاب *معانی و بیان* نوشتهٔ محمد علوی‌مقدم و رضا اشرف‌زاده، چاپ ۱۳۹۵، ص ۵۸.

منابع

۱. آریانپور، امیرحسین (۱۳۷۸). *آیین پژوهش*، تهران: گستره.

۲. ادیب سلطانی، میرشمس‌الدّین (۱۳۷۴). *راهنمای آماده‌ساختن کتاب*، تهران: علمی ـ فرهنگی.

۳. افشار، ایرج (۱۳۸۰). «سه نقطه‌ها»، *نامهٔ بهارستان*، سال ۲، شمارهٔ ۲، ۳۵-۴۰.

۴. امینی، سیّد کاظم (۱۳۹۸). *آیین نگارش مکاتبات اداری*، تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ سی‌وششم.

۵. انوری، حسن؛ عالی عباس‌آباد، یوسف (۱۳۸۵). *فرهنگ درست‌نویسی سخن*، تهران: سخن.

۶. جهانبخش، جویا (۱۳۹۰). *راهنمای تصحیح متون*، تهران: میراث مکتوب، چاپ سوم.

۷. حرّی، عباس (۱۳۹۵). *آیین نگارش علمی*، تهران: چاپار، چاپ هفتم.

۸. حسینی، شمس‌السادات؛ نظری، علی؛ میرزایی الحسینی، محمود (۱۳۹۶). «نقش علائم نگارشی معاصر در فهم آیات قرآن کریم (بحث مورد پژوهانه: دو خط فاصله «– –» و جملهٔ معترضه)»، *پژوهش‌های ادبی ـ قرآنی*، سال ۵، شمارهٔ ۲، ۱-۱۹.

۹. ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۹). *آموزش ویراستاری و درست‌نویسی*، تهران: علم، چاپ پنجم.

۱۰. سمیعی گیلانی، احمد (۱۳۹۹). *نگارش و ویرایش*، تهران: سمت، چاپ نوزدهم.

۱۱. صافی، قاسم (۱۳۹۱). *آیین نگارش و ویرایش*، تهران: ارسباران، چاپ ششم.

۱۲. صلح‌جو، علی (۱۳۹۹). *نکته‌های ویرایش*، تهران: مرکز، چاپ هفتم.

۱۳. غلامحسین‌زاده، غلامحسین (۱۳۹۸). *راهنمای ویرایش*، تهران: سمت، چاپ سیزدهم.

۱۴. فتوحی، محمود (۱۳۹۳). *آیین نگارش*، تهران: سخن، چاپ یازدهم.

۱۵. فرشیدورد، خسرو (۱۳۴۱). «نشان شگفت یا نشان عواطف»، *مجلهٔ راهنمای کتاب*، سال ۵، شمارهٔ ۶، ۵۲۹.

۱۶. کاخی، مرتضی (۱۳۸۱). *شیوهٔ نگارش*، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم.

۱۷. مایل هروی، نجیب (۱۳۷۹). *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطّی*، تهران: کتابخانهٔ موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

۱۸. میرهاشمی، طاهره (۱۳۹۶). «بررسی نقش نشانه‌های سجاوندی در شعرهای نیمایی مهدی اخوان ثالث»، *شعرپژوهی*، سال ۹، شمارهٔ ۳، ۱-۲۴.

۱۹. نیکوبخت، ناصر؛ قاسم‌زاده، سیّد علی (۱۳۹۱). *دانش نشانه‌گذاری در خط فارسی*، تهران: چشمه.

۲۰. یاحقی، محمّدجعفر؛ ناصح، محمّدمهدی (۱۳۹۷). *راهنمای نگارش و ویرایش*، مشهد: به‌نشر، چاپ سی‌ودوم.

۲۱. نصراللهی، یدالله (۱۳۹۹). «نقد کتاب نگارش و ویرایش»، *پژوهش‌نامهٔ انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، سال ۲۰، شمارهٔ ۴، ۳۹۹-۴۱۲.

۲۲. خاکی، محمد (۱۴۰۰). *شیوه‌نامهٔ دایرةالمعارف بزرگ اسلامی*، ویراست دوم، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.

۲۳. هاشمی، محمدمنصور؛ خندق‌آبادی، حسین (۱۳۹۹). *دانشنامه و دانشنامه‌نگاری تاریخچه، روش‌ها و نمونه‌ها*، تهران: نشر کتاب مرجع.